

**La poètica
de la banalitat**

La poètica de la banalitat

Actes de la Jornada d'Estudi
Cinquanta Anys d'*El carrer Estret*

Anna Aguiló i Xavier Pla (eds.)

COL·LECCIÓ
DIVERSITAS
[39]

Xavier Pla
fundació

Universitat
de Girona

Departament de Filologia
i Filosofia

Dades CIP recomanades per la Biblioteca de la UdG

CIP 849.9"19"(PLA) ACT

Jornada d'Estudi Cinquanta Anys d'El carrer estret (2002 : Palafrugell)
La Poètica de la banalitat : actes de la Jornada d'estudi cinquanta anys
d'El carrer estret ; Anna Aguiló i Xavier Pla, eds. – Girona : Universitat
de Girona. Servei de Publicacions, 2003. — p. ; 24 cm (Diversitas ; 39)
ISBN 84-8458-187-X

I. Universitat de Girona. Departament de Filologia i Filosofia II.
Fundació Josep Pla III. Aguiló, Anna, ed. IV. Pla, Xavier, ed. 1. Pla,
Josep. Carrer estret — Congressos

CIP 849.9"19"(PLA) ACT

Edita: Universitat de Girona

© Dels textos: els autors corresponents

© D'aquesta edició: Universitat de Girona

© Del muntatge fotogràfic de la coberta: Jordi Sàbat

Abril 2003

ISBN 84-8458-187-X

Dipòsit legal: Gi: 455/2003

Universitat de Girona: Servei de Publicacions

Ed. Les Àligues - Pl. Sant Domènec, 3, 17071 Girona

Tel. 972 41 82 06 - Fax 972 41 80 87

/www.udg.edu/publicacions/

publi@pas.udg.es

Sota les sancions establertes per les lleis, queden rigorosament prohibides, sense l'autorització per escrit dels titulars del copyright, la reproducció total o parcial d'aquesta obra per qualsevol mitjà o procediment –incloent-hi la reprografia i el tractament informàtic– i la distribució d'exemplars d'aquesta edició mitjançant lloguer o préstec públics.

SUMARI

Presentació:	
<i>El carrer Estret</i> de J. Pla, Premi de novel·la Joanot Martorell, 1951, per ANNA AGUILÓ	7
XAVIER PLA:	
De la prehistòria literària a <i>El carrer Estret</i> : dos capítols inèdits de la relació de Josep Pla amb la novel·la	17
MARIA JOSEPA GALLOFRÉ:	
Un llibre inèdit: <i>El carrer Estret</i>	33
JORDI GRÀCIA:	
L'heterodòxia del moralista o la novel·la de Pla a l'Espanya feixista	45
LLUÍS BONADA:	
Una lectura de la novel·la <i>El carrer Estret</i>	55
ANTONI VILANOVA:	
Josep Pla i l'editor Josep Maria Cruzet	61

PRESENTACIÓ

**EL CARRER ESTRET DE JOSEP PLA,
PREMI DE NOVEL·LA JOANOT MARTORELL, 1951**

Anna Aguiló i Miquel

Directora de la Fundació Josep Pla

Amb motiu de la commemoració del cinquantè aniversari de la publicació de la novel·la de Josep Pla *El carrer Estret*, que l'any 1951 va rebre el premi de novel·la Joanot Martorell, l'any 2001, la Fundació Josep Pla va produir una exposició temporal titulada *El carrer Estret, la poètica de la banalitat* i va organitzar la Jornada d'Estudi Cinquanta Anys d'*El carrer Estret*, les actes de la qual publiquem en aquest volum. El premi de novel·la Joanot Martorell el crearen els editors Aymà –pare i fill– l'any 1948, els quals arribaren a una entesa amb Josep M. Cruzet, propietari d'Editorial Selecta, per tal d'atorgar-lo un any cada editorial. La nit de Santa Llúcia de l'any 1951, Josep Pla va guanyar el premi Joanot Martorell amb la novel·la *El carrer Estret*. Aquell 13 de desembre, el jurat, format per Salvador Espriu, Maurici Serrahima, Antoni Vilanova i Josep Miracle com a secretari i presidit per Miquel Llor, es va reunir a la Casa del Libro, la llibreria de Cruzet, el qual va oferir un sopar als membres del jurat i unes copes de cava als escriptors i amics per tal de celebrar l'acte d'atorgament del premi, en un ambient de festa i optimisme poc habitual en el panorama de les lletres catalanes del moment.

Si revisem els diaris de l'època, podem observar que *Los Sitios* i *La Vanguardia Española* no es fan ressò ni de la notícia prèvia ni de l'acte de l'atorgament del premi ni de la publicació, al cap de molt pocs dies, de la novel·la guanyadora. *El Noticiero Universal* publicà la nota prèvia en la qual s'anunciava la reunió del jurat, però no va dir res dels resultats de la votació, ni tampoc de la publicació de la novel·la guanyadora. Només *El Correo Catalán* fa un seguiment de l'esdeveniment i recull la nota informativa prèvia i la notícia de la novel·la guanyadora.

La revista *Destino*, de Josep Vergés, en la qual Josep Pla col·laborava des del 1940, hi dedica molt més espai. El dia 8 de desembre publica la nota informativa,

el dia 22 la crònica del sopar de l'atorgament del premi recull fins i tot les anècdotes i els comentaris remarcables que es produïren durant l'acte. El dia 29 publica un anunci de la imminent aparició d'*El carrer Estret*, i el dia 5 de gener de 1952, un altre titulat *Libros para Reyes*, en el qual Editorial Selecta presenta les seves novetats, d'entre les quals destaca *El carrer Estret*, de Josep Pla, que publica dins la Biblioteca Selecta com a premi Joanot Martorell, 1951. Com els altres volums de l'editorial, el llibre en tela valia 30 pessetes, i en pell, 50 pessetes.

Els documents del procés d'edició, propietat del nebot de Josep M. Cruzet, Sebastià Borràs, que es mostraren en l'exposició *El carrer Estret, la poètica de la banalitat*, evidencien que en el moment d'atorgar-se el premi, Cruzet ja tenia el permís d'impressió (11-07-1951).

Al cap de cinquanta anys, podem veure com aquests esdeveniments reflecteixen la situació precària i difícil en la qual havia de sobreviure la literatura catalana. A aquesta situació, cal afegir-hi l'acció de la censura i el rebuig sistemàtic del règim –si no prohibició– de qualsevol activitat presentada o duta a terme en llengua catalana.

En l'exposició, de petit format i de caràcter divulgatiu, s'hi van poder veure alguns documents originals del procés de la publicació, com ara permisos, esbossos per a la portada, la inscripció en el registre de la propietat intel·lectual, etc, així com els retalls de premsa de l'època on apareixen la notícia i la inevitable polèmica sobre els criteris i la decisió del jurat, que sembla –ja llavors– imprescindible per a qualsevol concurs literari.

A la segona sala exposarem una breu anàlisi de la novel·la que oferia una aproximació al tema, l'argument, els personatges, la llengua, l'estil i l'estructura, a través de les paraules dels crítics –Antoni Vilanova a la revista *Destino* (1952), Joan Ferraté a *Laye* (1952) i d'altres– i de fragments de la mateixa obra que n'il·lustren les característiques.

Amb aquesta commemoració reivindicàvem el Pla narrador, sovint injustament oblidat a favor de l'escriptor memorialista, el de la literatura de viatges o el periodista. *El carrer Estret* (1951), *Nocturn de primavera* (1953), *El campanaret* (1968) i *L'herència* (1972), són les novel·les del conjunt de textos narratius de l'escriptor; a aquest inventari, cal afegir-hi els contes i les narracions curtes que trobem a *La vida amarga* (1967) –contes urbans situats en ciutats europees– i a *Aigua de mar* (1966) –contes del litoral. També podem trobar narracions en textos de Pla que són híbrids des del punt de vista del gènere literari, per exemple, dins una guia de viatges, un reportatge, una biografia, un assaig, un article periodístic, etcètera.

La novel·la de Pla és una narració farcida de detalls, de suggeriments, amb una

gran elaboració en la descripció de personatges, ambients i paisatges. Explica històries quotidianes, amb un estil invisible, molt propi, i una llengua hiperbòlica, precisa, cínica i d'adjectivació potent. No l'interessen el desenvolupament ni el desenllaç en l'argument, sinó el reflex de la realitat –com en el mirall stendhalià–, tot i que és una realitat seleccionada per l'escriptor i, per tant, un mirall molt subjectiu. Així, fugint del cànon, ens ofereix –sobretot en *El carrer Estret*– el relat d'un seguit d'anècdotes, alterant les convencions del punt de vista (primera persona, omnisciència), travades dins una estructura inalterable, la del pas del temps.

En *El carrer Estret*, coneixem les vicissituds d'uns personatges al llarg d'un any. El transcurs de les estacions i les variacions climàtiques provoquen estats d'ànim i activitats canviants entre els convilatans de Torrelles (Palafrugell). El veterinari ens n'informa sovint des de la mirada de Francisqueta (“Per a la meva cuinera, furetejar en la vida dels altres constitueix una voluptuositat”), aplicant la retòrica de la naturalitat i practicant la poètica de la banalitat.

La passió pel detall, per les *poques coses*, esdevé el centre d'interès. “Estic tan fatigat de constatar que darrera de les *grans coses* no hi ha absolutament res, que tendeixo gairebé inconscientment a valorar les coses amb un criteri contrari a les seves dimensions externes”, fa dir Pla al veterinari. El banal i el quotidià són els grans protagonistes d'*El carrer Estret*.

La Jornada d'Estudi Cinquanta Anys d'*El carrer Estret* va tenir lloc el dia 14 de desembre de 2001 a Palafrugell. Malgrat la nevada excepcional que va caure aquell dia, i que va afegir a la jornada l'emoció infantil de la novetat climatològica, la jornada va transcórrer segons el programa previst. Al matí, intervingueren Xavier Pla (UdG) i Maria Josepa Gallofré (UAB), i a la tarda, Jordi Gràcia (UB) i Lluís Bonada (UPF).

La cloenda va consistir en una taula rodona, moderada per Xavier Pla i titulada *En record de Josep M. Cruzet. Josep Pla: una aposta literària*, en la qual participaren Sebastià Borràs, llibreter i nebot de Josep M. Cruzet, Joaquim Palau, director d'Edicions Destino, i Antoni Vilanova, professor emèrit de la Universitat de Barcelona, la intervenció del qual també publiquem.

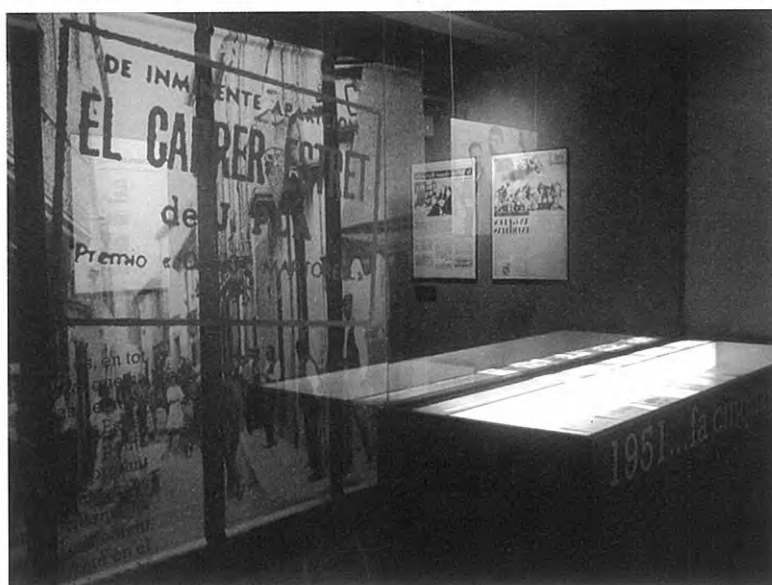
Fragment de l'exposició *El carrer Estret, la poètica de la banalitat*
08-12-2001
Carles Fargas, Fons d'Imatges Fundació Josep Pla

Fragment de l'exposició *El carrer Estret, la poètica de la banalitat*

08-12-2001

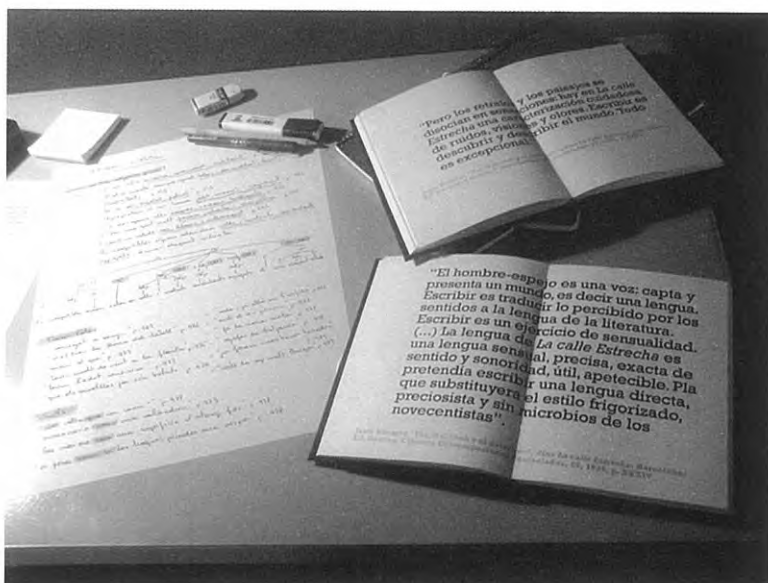
Carles Fargas, Fons d'Imatges Fundació Josep Pla

Fragment de l'exposició *El carrer Estret, la poètica de la banalitat*

08-12-2001

Carles Fargas, Fons d'Imatges Fundació Josep Pla

Fragment de l'exposició *El carrer Estret, la poètica de la banalitat*

08-12-2001

Carles Fargas, Fons d'Imatges Fundació Josep Pla

Fragment de l'exposició *El carrer Estret, la poètica de la banalitat*

08-12-2001

Carles Fargas, Fons d'Imatges Fundació Josep Pla

Fragment de l'exposició *El carrer Estret, la poètica de la banalitat*

08-12-2001

Carles Fargas, Fons d'Imatges Fundació Josep Pla

**DE LA PREHISTÒRIA LITERÀRIA A *EL CARRER ESTRET*:
DOS CAPÍTOLS INÈDITS DE LA RELACIÓ
DE JOSEP PLA AMB LA NOVEL·LA**

Xavier Pla
Universitat de Girona

Les relacions entre Josep Pla i la noció o la definició de novel·la són extremadament complexes, llargues i contradictòries. De fet, es pot dir que a Pla la novel·la el preocupa, gairebé l'obsessiona durant tota la seva vida, tant com a lector com, sobretot, com a escriptor. Pla és un àvid lector de novel·la, des de ben jove participa en tots els debats i polèmiques literàries sobre el gènere novel·lesc que es produeixen en la literatura catalana.

També és veritat que, de vegades, Pla jutja amb rigor els novel·listes, o si més no alguns novel·listes. Tampoc no és menys cert que, en la seva obra, la producció narrativa, centrada per exemple en el volum *La vida amarga*, és de primera qualitat. Al llarg de la seva trajectòria vital i professional, Pla insisteix tant a voler determinar genèricament com a novel·les algunes de les seves obres com, al contrari, pretén desmentir que algun dels seus llibres en sigui precisament una. I no podem oblidar les vegades que Pla diu d'ell mateix explícitament que no es considera un novel·lista.

És en aquest aspecte que centraré avui la meva intervenció, exposant una reflexió sobre les circumstàncies de l'atorgament del premi Joanot Martorell a la seva novel·la *El carrer Estret* i aportant una documentació inèdita d'un joveníssim Josep Pla, del Pla que encara no era escriptor però que, sorprenentment, es definia com a "novel·lista". Ja sé que no hi ha res de més senzill i alhora de més trampós que fer cas de l'autoqualificació dels escriptors o de l'etiqueta genèrica que porten les obres. Potser perquè, de vegades, tendim a considerar els textos com a objectes, gairebé com a objectes físics amb una identitat única i compacta. Però, en canvi, tots sabem que les relacions entre els textos i els gèneres són canviants en el temps, que els textos són susceptibles de ser llegits de maneres diferents, que les obres són complexes i pluridimensionals i que, per tant, qualsevol declaració de l'escriptor mereix ser tinguda en compte.

I

La nit de Santa Llúcia de 1951 Josep Pla va guanyar la tercera convocatòria del premi de novel·la catalana Joanot Martorell amb l'obra *El carrer Estret*. Aquell 13 de desembre, el jurat, format per Salvador Espriu, Maurici Serrahima, Antoni Vilanova, Josep Miracle, com a secretari, i Miquel Llor, en qualitat de president, es va reunir en una sala de la Casa del Llibre de Barcelona i va concedir el premi a la que és generalment considerada com la primera i millor novel·la de Josep Pla. El guardó estava dotat amb 10.000 pessetes. Instituint l'any 1948, en uns moments històrics realment difícils per al món editorial català, els editors Aymà, pare i fill, van crear aquest premi "*para estimular la producció de novelas en vernáculo catalán*", i van arribar ben aviat a un acord de col·laboració amb Josep M. Cruzet, propietari de l'Editorial Selecta, per tal que les dues editorials s'alternessin en la publicació de l'obra guanyadora. A banda d'un any en què es va declarar desert, fins aleshores havien guanyat el premi dues escriptores: Cèlia Sunyol i Maria Aurèlia Capmany.

L'atorgament del premi es va convertir en un petit acte social semiclandestí, potser un dels primers en què la cultura catalana es començava a manifestar amb una certa normalitat ciutadana. L'organització va oferir un sopar als membres del jurat i unes copes de xampany als escriptors i amics, reunits per rigorosa invitació. La divertida crònica que la revista *Destino* (núm. 750, 22-12-1951) va dedicar a la concessió del premi recull fins i tot les anècdotes i comentaris destacables que es van produir durant l'acte. Comentant irònicament els títols de les dues obres finalistes que van accedir a la tercera ronda de votacions, *El cercle de foc* i *El carrer Estret*, un membre del jurat hauria explicat que la decisió final havia estat arriscada ja que es trobaven que havien d'optar inevitablement "entre les brases i un carreró sense sortida". I, després de destacar que el nom de Pla havia estat molt aplaudit pel nombros públic que s'hi havia congregat, s'esmenta el comentari del finalista, Ramon Planas, el qual hauria ironitzat sobre els cognoms respectius, després d'acceptar el resultat: "Aquesta vegada es pot dir que he perdut per un *nas*."

Però, en una clara mostra que les polèmiques envolten des de sempre les concessions dels premis literaris, el cert és que el resultat no va pas satisfer tothom. Una setmana després, el 21 de desembre, les pàgines literàries d'*El Correo Catalán* s'obrien amb el títol ben provocatiu de "*¿Qué ha pasado con un premio?*" i reproduïen una carta, signada per un desconegut "M.P.", que afirmava que era un autor novell que s'havia presentat per primera vegada al premi Joanot Martorell. L'autor de la carta explicava que a finals d'estiu havia obtingut certes infor-

macions que li havien permès saber, “*por conducto fidedigno, elocuentes detalles de la marcha interna del referido concurso*”. En concret, el signant explicava que diversos membres del jurat havien retornat els trenta-tres originals que es presentaven al premi al cap de sis hores de rebre’ls a casa seva al·legant que ja tenien presa la decisió. El mateix autor afirmava que les pressions de l’Editorial Selecta havien resultat determinants a l’hora d’atorgar el premi i, sobretot, denunciava que tres mesos abans de la concessió tot Barcelona ja coneixia el nom del guanyador, perquè “*un famoso escritor tenía a punto de ser publicada por la casa editora en cuestión una obra, impresa ya, y pendiente únicamente del simple detalle de la encuadernación*”.

Una setmana després, a les pàgines del mateix *Correo Catalán*, Josep M. Cruzet defensava públicament la “*intachable honorabilidad, competencia y ecuanimidad de todos los miembros del jurado*”. Però, a la mateixa pàgina, amb el títol “*¿Qué ha ocurrido con el premio de novela Joanot Martorell?*”, apareixia una sorprenent carta signada per Manuel de Pedrolo, que també havia presentat un original al premi i que es mostrava sobretot interessat a desmentir públicament qualsevol identificació entre les sigles “M.P.” i el seu nom, tot i que arribava a afirmar que algú, malèvolament, l’havia volgut implicar en la polèmica. A més, Pedrolo aprofitava per reivindicar el valor literari del seu original en relació amb el dels finalistes i afirmava que, segons li havien explicat, el jurat havia desestimat la seva obra perquè era la història d’un suïcida i a causa del “*realismo, por no decir crudeza, de ciertas situaciones*”. En vista del resultat de certs premis literaris, Pedrolo acabava afirmant: “*Mi honradez me obliga a respetar las decisiones de quienes los conceden. Que estas decisiones sean equivocadas o se dejen influenciar –como se asegura con frecuencia– por intereses ajenos a la literatura, es muy lamentable.*”

En tot cas, fos realment o no Manuel de Pedrolo l’autor de la primera carta al director, el cert és que, de manera sorprenent, només una setmana després de l’atorgament, la novel·la *El carrer Estret* de Josep Pla apareixia a les llibreries, com a volum núm. 92 de la Biblioteca Selecta i amb un preu de 30 pessetes en el llibre en tela i de 50 en el volum en pell. Perquè, en efecte, havent-la escrit entre Palafrugell i Cadaqués des de la tardor de 1949 fins a la primavera de 1951, Pla havia presentat immediatament l’original de la novel·la a la Selecta i aquesta havia sol·licitat els permisos de censura el juliol de 1951. En la data d’atorgament del premi, doncs, sembla versemblant donar la raó a l’anònim denunciant i afirmar que, efectivament, només faltava encuadernar el llibre.

Pocs mesos després, dos dels millors crítics literaris del país, Antoni Vilanova i Joan Ferraté, qualificaven d’obra mestra la novel·la de Josep Pla i, sobretot, en

destacaven, amb un argument que encara avui hi ha qui s'entesta a negar, la intel·ligència poètica i la modernitat de la seva proposta literària. Des de les pàgines de *Destino*, Vilanova deia que “*la obra entera está impregnada por un amor entrañable por los más nimios incidentes de la vida vulgar, capaz de captar el hálito de belleza poética y de emoción humana que se esconde bajo el tedio enervante, el sosegado hastio y el atroz prosaismo de la realidad cotidiana. Pese a sus aparentes propósitos antinovelescos, de su ironía hiriente y de su peculiar actitud escéptica y antirromántica, Pla ha captado en este magistral retablo de la vida provinciana la poesía de lo vulgar*”. I Ferraté, des de la revista *Laye*, afirmava amb contundència: “*La composición de El carrer Estret es algo más sutil, complicado y sencillo a la vez, de lo que es la técnica pedante al uso. No ha sido preciso echar mano (como, perdida la fe en el argumento después de Joyce y Proust, es habitual en la novela sabia de los técnicos) de ningún juego abstracto y de mala fe con el tiempo y el espacio. José Pla ha recurrido a algo más inmediato, a la vida misma en su condición más elemental, para dar a su novela una forma que es en último término clásica.*”

I encara, recentment, el professor Jordi Castellanos ha escrit: “*El carrer Estret*, una novel·la que recull totes les línies anteriors i, en la més pura naturalitat (inclosa la pirueta tècnica del canvi de punt de vista, ja clarament previsible després de *Relacions*), en una modernitat que té ben poc a envejar a la novel·la francesa o americana contemporània, Pla hi ha arribat sense estridències. El pròleg és la plasació perfecta d'una teoria profundament meditada.”

En l'important pròleg de reflexió sobre el gènere novel·lístic, comparable al cèlebre pròleg de Mercè Rodoreda a *Mirall trencat*, Pla hi declara obertament haver tingut la idea d'escriure una novel·la a partir de la coneguda frase de Saint-Réal popularitzada per Stendhal: “*Un roman: c'est un miroir que l'on promène le long d'un chemin.*” És evident que Josep Pla no és pas tan ingenu com vol fer creure. Ben al contrari, sempre molt sorneguerament, comprèn perfectament que la frase de Stendhal feia referència justament a una de les maneres de què disposa l'escriptor per copsar la realitat. Per aquesta raó, en la seva novel·la, Pla no s'accontenta només a reflectir la realitat, és conscient d'haver seleccionat un espai i un temps, uns personatges, unes anècdotes.

Les seves descripcions no són ni objectives ni neutres, són crítiques i iròniques, fins i tot sarcàstiques, i es refereixen només a algunes situacions i a alguns personatges. Tot i les seves declaracions, el seu mirall organitza i ordena, dona coherència a una sèrie d'històries. El mirall de Josep Pla no reflecteix pas la realitat, no la reproduceix; si de cas, actua “com si” ho fes. Però, de fet, inventa, cons-

trueix, crea un món de ficció que, lluny del costumisme a què se l'ha volgut de vegades postergar, figura entre les obres més importants de la novel·la catalana de postguerra.

II

L'any 1915, en feia dos que Josep Pla vivia a Barcelona, on estudiava a la universitat. Tenia divuit anys. Després de matricular-se com a alumne lliure al curs comú d'ampliació de ciències, amb la intenció de fer la carrera de Medicina, i després d'un primer curs comú a la carrera de Lletres, finalment s'havia matriculat a la carrera de Dret, que va acabar el 1919. El primer any havia viscut en una pensió de la Rambla de Catalunya i, a partir del segon, els seus pares van llogar un pis al número 244 del carrer Mallorca per als quatre germans. A la facultat, Pla havia conegut el poeta del Vendrell Salvador Euras, el dibuixant Xavier Güell i altres estudiants desvagats com Josep M. Pi i Sunyer, l'estudiant de farmàcia Viscarri, Narcís Coromines i el seu germà: "Quan, el 1913, vaig arribar a Barcelona per començar la carrera, vaig fer amistat amb un grup d'estudiants..." Aquest grup va formar una tertúlia, coneguda com El Caos, en un pis entresòl situat a la cantonada plaça Universitat-carrer Consell de Cent i propietat del mateix Salvador Euras: "La reunió era anomenada *El Caos*—que escric en majúscula per acostar-me a la realitat. Que la reunió era caòtica, no crec pas que es pogués posar en dubte."

Contràriament a la veritable mitificació que va fer de la seva posterior estada en diverses cases de dispeses de Barcelona durant la seva etapa d'estudiant universitari, Pla parla molt poc en la seva obra d'aquesta reunió d'estudiants, juvenísimos, que es trobaven al pis de Salvador Euras, sobretot els dissabtes al vespre, bàsicament per parlar, fumar, fer espiritisme i jugar a cartes. És ben cert que d'aquesta tertúlia i dels personatges que va freqüentar, Pla devia extreure'n ben pocs aprenentatges vitals i literaris, a diferència sobretot de les tertúlies que va trobar, uns anys després, a l'Ateneu Barcelonès. Hi ha, però, ben poques referències sobre aquest episodi de la seva biografia, que apareixen, per exemple, en *El quadern gris*. Curiosament, en aquest llibre, una de les referències que el protagonista hi fa a Salvador Euras va seguida d'una nota sobre temptatives fracassades d'escriptura: "Obro —amb una certa angúnia— els calaixos de la taula de la meua cambra. Els trobo plens de papers vells, de retalls de diaris, de notes, de temptatives —de temptatives innombrables." També apareixen algunes altres referències a *Notes disperses*, com ara aquesta:

De vegades penso en aquells anys i en “El Caos”, que era el nom que donàvem al pis de Salvador Euras. Em pregunto: del “Caos”, d’aquella considerable confusió mental estudiantil, què en deu haver quedat?

Precisament és a *Notes disperses* on Pla afirma que, a més de tot això, les tertúlies d’*El Caos* van servir també perquè alguns dels seus membres llegissin els textos que, pel que sembla, escrivien (*Notes disperses*, OC, 12, p. 470-471). Pla explica, per exemple, que Salvador Euras escrivia tota mena d’apunts ràpids, observacions i aforismes en unes llibretes negres que, algunes vegades, li havia deixat llegir:

Salvador Euras era molt donat a llegir-nos aquesta classe de pensaments i quan ho feia tenia molta traça a respectar la naturalitat més estricta. Mai no vaig tenir la impressió que ens llegís algun pensament sublim. Llegia quan la conversa s’ho portava i venia rodat.

Sembla que era una pràctica habitual llegir en públic anècdotes, bromes obscenes, acudits picants o versos més o menys improvisats. Com per exemple uns versos, si és que els podem qualificar així, que Pla reproduceix amb certa timidesa i que data vers el 1914:

Demà passat potser serà dimecres
si no es produeix un cataclisme sideral.
I si es produeix el cataclisme
també serà dimecres. Tant se val.

Pla afegeix que la poesia es titulava *Impertorbabilitat de les lleis còsmiques, insignificança del calendari* i diu, sorneguerament: “Qui en fou l’autor? No ho he sabut mai”, la qual cosa sembla indicar que ell n’era l’autor... Però el text més extens que Pla va dedicar a aquella etapa de la seva joventut es troba al “retrat de passaport” que va dedicar a Euras. En aquest escrit, molt interessant sobretot pels detalls que aporta sobre aquest episodi tan poc conegut, Pla afirma amb rotunditat, entre altres coses, que “un dels millors records de la meva època d’estudiant a Barcelona és difícil de separar de la persona de Salvador Euras i del pis que li servia de domicili”. Pla explicava també que “un dia del sisè decenni del segle vaig rebre un llibre d’Euras, el nom del qual ara no recordo amb precisió: el que sí que recordo és que hi havia en el seu nom la paraula *volatines*” (“Salvador Euras, advocat i escriptor”, dins *Retrats de passaport*, OC 17, p. 67). El volum de Salvador Euras es titulava efectivament *Volatines*, i es troba actualment a la biblioteca de la Fundació Josep Pla de Palafrugell. El més interessant és que Euras va acompanyar l’enviament del llibre amb una carta molt divertida que, per sorpresa, ens explica que, en les tertúlies d’*El Caos*, el jove Pla havia llegit als seus companys de pis un primer capítol d’un “projecte de novel·la” de la qual, en l’estat actual de la bibliografia

planiana, no es té cap mena de coneixement. Això confirmaria aquella frase de Josep Pla, entre moltes altres, en què l'escriptor data els seus inicis literaris: "Quan vaig començar d'escriure, entre el 15 i el 20 d'aquest segle, gairebé tothom era noucentista i la metafísica tenia en el país un prestigi molt dilatat." ("Pompeu Fabra", dins *Retrats de passaport*, OC 17, p. 81). Ens trobem, doncs, uns anys abans del 1917, any en què Pla comença a publicar diverses proses poètiques en revistes comarcals, i també, evidentment, abans de la primera redacció del dietari primigeni que s'acabarà convertint en *El quadern gris*. Reprodueixo la carta en la seva integritat:

Salvador Euras
Abogado
Vendrell
Teléfono 33 /

24-XII-62

Sr. Don Josep Pla

Estimat Pla: Tens que sapiguer que he publicat un llibre. I ha passat, naturalment, el mateix que fa 45 anys em vas escriure que t'havia passat a tu, que vas estrenar un vestit i ningú se'n va adonar.

¿No hi penses sovint en aquells temps nostres? Encara que hags pogut amagatzemar tants records importants, de viatges bonics, de personatges, d'èxits i de popularitat, ¿no recordes, de vegades, el meu pis (amb calefacció de burilles per terra), les veïnes de dalt, el dependent del Bar de baix, aquell primer capítol del teu projecte de primera novel·la que em vas llegir, i el Viscarriet, i el pobre Canales, i l'intel·ligent i malaguanyat Narcís Coromines i tantes i tantes altres coses? M'extranyaria molt que no ho recordessis de tant en quant i que no t'entendrissis una mica, almenys. No obstant, no he vist mai en els teus escrits cap referència a tals coses (tret d'un article dedicat a n'en Pi i Suñer que, precisament, no venia al *Caos*) ¿No estàs, potser, una mica en deute amb qui sigui?

Bé, doncs, ara t'envio el meu llibre. Prou que saps que tinc moltes coses escrites i, per tímidesa, mai publicades. I el curiós és que tenint tant escrit per reflexió, només he publicat això d'ara que (com explico al pròleg) ha sigut per improvització. I voldria que sapiguessis que si ho he publicat ha sigut perquè el degà de Filosofia de Salamanca i acadèmic de la llengua ho ha volgut de totes passades, etc. I te l'envio perquè el llegeixis i diguis el que et sembla. Tu em llegies, fa 45 anys, les primeres coses que escrives. Jo ara voldria que llegissis les darreres que potser (desgraciadament) escric.

No et demano que facis un article a *Destino*. No t'ho demano. Em costa molt demanar. Ademés em penso que tampoc ho faries, perquè sospito que la teva amistat per mi no es conserva tan fresca com la meua per tu.

Bones Festes!
Teu invariable,

SALVADOR EURAS
Vigília de Nadal de 1962

Entre els papers conservats per Salvador Euras Ribas, fill del Salvador Euras, advocat i amic de Josep Pla, es conserven alguns documents de l'escriptor empor-
danès que daten de l'època en què els dos futurs llicenciats en dret es freqüenta-
ven. Aquests textos de Josep Pla, que daten de l'any 1915, no són òbviamment textos
literaris, però presenten un gran interès, tant biogràfic com literari, per entendre
una mica millor la prehistòria literària de l'escriptor, el seu caràcter, les seves
referències vitals i literàries, etc. Hi ha, en primer lloc, unes anotacions més o menys
aforístiques, més o menys inconnexes, que semblen observacions, pensaments o
notes de reflexió per ser llegides durant la tertúlia. No porten cap data ni cap mena
d'anotació suplementària, i les transcrivim en el mateix ordre en què apareixen,
com a reflex incoherent que deuen ser de bromes privades del grup plenes de re-
ferències a lectures comunes i a experiències de les aules universitàries:

El Sr. Oliver de La Vanguardia de les esqueles refuta a Nietzsche en nom de la civilit-
zació.

Però, senyor gras, curiós i apoplètic, és que vostè creu que sense la civilització es pot
donar l'obra de Nietzsche?

Tota la història del món és el triomf de l'obra del pensador tudesc. Nietzsche no féu
més que recollir la única tradició del món: la AMORAL.

La universitat [paraula il·legible] a ella mateixa. Això està bé. La universitat mastur-
bant-se. Els testos retiren a les olles o de tal palo tal astilla. (20 años después).

Autònoma en son govern. O governant la seva autonomia. O autònoma del seu govern.

Millor que un estatut, és convenient en alt grau per la salut pública una carta delegada.

Trobo altament perillós parlar de la situació econòmica a on no hi ha ni situació ni auto-
nomia.

La part de les persones universitàries.

La part de les persones d'origen administratiu.

Ja tenim els compliments en regla.

Però, entengui's bé, senyors!, no solsament de compliments viuen les dones...

A continuació, el document més extens, de sis quartilles i un poema, és un
discurs faceciós, provocador i, a estones, groller que Pla devia llegir a la resta de
tertulians, ja que es va dirigint personalment a cadascun d'ells. Aquests textos cons-
titueixen un veritable *epitext privat*, seguint la terminologia de Genette (*Seuils*,
París: Seuil, 1987, p. 341), ja que es dirigeixen no pas als lectors sinó a uns recep-

tors reals la personalitat dels quals arriba a influir la forma i el to generals, convertits així en primers destinataris i confidents d'un text que nosaltres podem llegir en "diferit", gairebé noranta anys després. Presenta l'interès suplementari de començar amb un divertit i irreverent autoretrat en què el jove Pla es qualifica d'"anarquista" i de "novel·lista *en agraz*", és a dir, immadur, encara per fer. El reprodueix també íntegrament, advertint una altra vegada que es tracta d'un text per ser llegit en el context de la tertúlia picant d'un pis d'estudiants fumadors i bevadors:

Josep Pla Casadevall, anarquista, del gremi dels que donen, antidemòcrata per estètica, una mica loco i una mica geni (modèstia a part), amic dilecte de les inquietuds místiques i de la santitat dels jocs nous, novel·lista en agraz, anti-wagnerià per higiene i admirador del tabac de 0,20, coneixedor profund del cínic Schopenhauer, de les peripatètiques gentils, de l'art barroc i del Medio-evo, xuclador de versos tormentosos, de líquids deliciosos i de plaers dolorosos, amarat de taumatúrgia i 3r. nom de la terna, quan s'acabi de corcar aquest Sant Lluís de l'iglésia d'aquí, amic de la solitud de dos en companyia, del vi d'ànima divina i de tots vosaltres, caríssims en grau superlatiu (i acabem l'introducció perquè en farem un gra massa), vos dic a tots:

—¿Sabeu com se'n diu de l'espai que hi ha entre el (perdoneu la brutícia) cony i el cul d'una dona?

—¿No?... Aixís.

—El salonet de ball dels collons.

i particularment a tu, ciutadà Font, home de mala astrugància i de bona fe exigurada, que busques frescors paradísfaques de llavis de dona i et contentes amb la divinal masturbació, acte que té l'infinitud d'un vers d'en López-Picó o d'una crònica d'en Biscarri i la solemnitat de la manilla provincial, ¿què vols que et digui? Ah! Llegeix aquesta frase, pensa-la i ja en parlarem quan torni:

"La contumèlia de las circunstancias es la base más sólida de la metempsicosis."

I a tu, Vadó estimadíssim, escolta:

1r: És una llàstima que ja siguis advocat.

2on: És una llàstima que no ens haguem conegut 19 anys ha.

3r: És una llàstima que tinguis tant talent. Viuràs una vida plena d'inquietud i, si hi ha Infern, iràs allà –ja ens hi vorem– per tota l'eternitat.

4t: Mira: per viure tranquil, per a assolir tota la tranquil·litat de què som capaços a la terra, es necessita només:

—saber teneduria, força teneduria;

—tenir el 9% de substància gris (el 9% just). I res més.

—tenir molt sentit comú.

5è.: Insisteixo: tens massa talent! I demés: Wagner et mata. Jo sé la relació de llur música i la potència sexual. Si no tens bons amics, se't tiraran la dona!

A n'el pulcríssim Ricard Canales, ja li he dit tot a cau d'orella. ¿Recordes? Cantàrem a la lluna i la lluna ens respongué. Fèiem ulleres. Per davant nostre passavenombres fantasmals i estrafetes. Jo deia belles coses d'amor i de tortura i tu feies el cor fort amb el cap caigut damunt la meua espatlla... La flauta d'una granota..., el violí d'un grill... Un llac d'albura de carnalitat. Els gossos lladraven al lluny i llur remor eren grinyolaments de catres... Chopin... Xifres amb erecció... Un perfil gloriós auriolat d'or... Una avinguda ampla, ampla, ampla... Petons de bogeria...

Putes!!!

Per vós, Güell, no se m'ocorreix res. Hem dialogat tant i tant! Necessitem un estimulant per parlar junts. I tenim la mà tan trencada a córrer plegats! (El correu vinent vos contestaré la carta.) ¿Em dispenseu? ¿Eh?

Biscarri preuat (no ho confonguis amb home de preu): ¿què et sembla allò d'El frac de l'home? ¿Vaig estar acertat? T'adverteixo que la fórmula és matemàtica, justa, precisa, química i permányèrica. ¿Et va agradar? Doncs per dir ço es necessita aguantar sis anys de kabronades (amb K)... Perquè el cas és que, ben mesurat, és un cas de substitució vulgar, és dir una cosa de Dret, de Dret Romà, la kabronada màxima!

Afigureu-se, companys! De Dret Romà!

Les ventatges de la carrera...

Hem de fotre una penjada més alta amb en Güell!!!

Tingue-ho present: la borriqueria, el mal gust i l'animalitat! L'animalitat ho satura tot! Hem de fer l'oda heroica al Colera Morbo, una de les poques coses bones que ha criat Déu! O l'oda al cataclisme màxim!

Nosaltres hi estem diluïts, en aquesta atmosfera de bestieses jurídiques, de convencionalismes cursis, d'obstacles que ofeguen, de vampirs i de bagasses que no tenen la sinceritat de les de veritat!

Una setmana tràgica cada setmana! I qui sap si, amb el canvi d'horari, donarà per ferne un parell. Començarem per en Xènius!

Un nou diluvi universal, sense el mal olor de l'Arca estúpida!

Fora mentides convencionals, i mostrem tot lo de bèstia (el 99 1/2%) que portem a sobre!

El dia que ço sigui fet els crepuscles seran sangnants, rojos de divinitat, i els homes tindran la faç de Déu! El maligne iluminant la terra! Però, Biscarri, estic una mica boig. ¿Encara tremoles? Digues amb mi un vers meu:

Fem ironia

I sigui tothom més bèstia en el nou dia.

Més bèstia! Més ase!

Ço és el principi de la saviduria!

Més bèstia! Més ase!

Per la mellor salut del cos i bé de l'ànima!

No és paradoxa!

Contesto la vostra telegràficament:

—Els ninots em comprometen massa, Vadó! No fem punyetes!

—¿Dugues de la matinada? Ja. Ja. Una encaixada. És l'hora santa.

—Les parts que contracten m'agraden moltíssim. ¿Arregles el piano? Això sempre està bé. ¿De modo que sombra astral? ¿Tan flac estàs, Canales?

—Com deveu haver trempat a la Llicenciatura! Tot devia ballar, llamp de Déu! Felicitacions a vosaltres, inclits advocats! Ja en sou fora! Més amics que mai! Aviat tindreu vot!

—Protesto amb lo de noucentista i amb lo de mulato! No m'agraden les mitges tintes! Entengue-ho bé, Euras, el noucentisme és eclecticisme perquè no pot ésser res més! I eclecticisme és mitja tinta!

—Recullo la 1^a. advertència, per allò de que el món va calent i la terra bull. Però jo encara hi tinc el nu fet.

—A la Zona. et dic contestant indirectament: no he tastat els homes, però queden més dies que llangonisses! Si Déu vol, ep!

De Wagner et dic, i ara em poso sèrio:

Ir. Que és bàrbarament decadent, i que, per lo tant, fa més mal que el Pernod.

(Ara com ara no se m'ocurreix res més. Continuarà.)

En Güell va fer molt bé de protestar del final de l'advertència núm. 1. No sé si ell vos ha parlat de la santitat que arrosseguem i de lo canonitzables que som. I ell, seguint la tradició nostra, ha dit lo que jo hagués dit.

—Puresa abans del part, en el part i després del part. (El part, l'antecedent del part i el consegüent del part són les ratlles teves que fan enrogir.)

Contesta a la 3^a.

Quedeu complascuts. M'entrego enter i verdader, mondo i lirondo que diuen els novel·listes castellans, a la vostra rialla. Torno a protestar de lo de noucentista. Saboregeu les meves elucubracions. No dieu mal de mi al menos!

El desafío està complert.

Ara me'n faig creus! Sis quartilles! Sis! Vos toca a vosaltres.

Abraçades fortes. Acabem:

—¿Quants són els 4 evangelistes?

—Són tres, Elies i Henoc.

¿Vos ha agradat? Jo el trobo estupendo. L'any vinent fes bossa, que comprarem líquids dimoniàcs i escriurem centenars de quartilles amb coses estrafalàries i absurdes.

Maneu.

PLA

La veïna de dalt té unes pantorrilles estupendes!

Adéu. Records a la veïna.

Vos envio aquests versos meus. No els cremeu. Estimeu-els-e.

J. PLA

Seguidament, apareix un insòlit poema de Josep Pla, datat el juny de 1915 i suposadament basat en un quadre del pintor cordovès Julio Romero de Torres. La recerca en els catàlegs especialitzats i les gestions amb el Museu Julio Romero de Torres de Còrdova no han permès identificar cap quadre que es correspongui al títol del poema de Pla. I com es pot suposar no hi ha cap referència en l'obra planiana a la seva pretesa afició pels quadres del pintor. El poema, que normalitza ortogràficament, reflecteix, tant en el seu lèxic com en les imatges, una clara influència noucentista, desmenteix, si més no, la imatge d'un Pla que només s'hauria dedicat a confeir versos en l'etapa vital que ell qualificava del "*retour d'âge*".

"EL RETRAT DE LA DONA DE L'ANELL"
DEL PINTOR ROMERO DE TORRES

És bruna, té els llavis rojos
I, als ulls, una quimera de plaers dolorosos
I una gota de sang a les nines de jasp.
La vida, mandrosa, s'hi aboca en aquests ulls velats.

Després, són ulls de somni, són els de la dona
Que vol ubriagar-se, que adelerada es goça,
O reflexen agrors de volers insaciables, o punyenta ironia,
No ho sé. Va cercant freturosa i riuent tristament la companyia.

Aquesta carn apretada, seca, rosada, de lluïssors de sedes,
Té camins ideals de petons: la blavor de les venes.
I el front puríssim té clarors matinals,
I el cel negre té resplendors capvesprals.

Aquest paisatge humit, de frescor voluptuosa,
És com els seus cabells negres, de curva deliciosa.
I té el coll tebí, com el de l'ocell
Que el guarda rient sots el gai plumell.

Amb posse de set-cents, gentil, malaltissa i decadent
—un riure maliciós, cínic, un mirar de serpent—
ens ofereix el llaç d'or brut, la joia divinal
del més enllà incomplet, del dolor perpetual.

Té una esmeragda freda, simbòlica i absurda
Del pas de la faràndula que beu el vi novell i no s'atura,
O de l'altra gentada, l'incest de Madona Peseta, amb la canya viril,
De panxa fastigosa, de barba llefiscosa. la del riure incivil.

I a tothom xucla la verdor fantasmal,
 A tu del ví novell, a tu que adores a Baal,
 A tots! I sols restarà ella. Per fer ironia,
 Per riure tristament l'eterna companyia.

És la Glòria, la ventada, el bufarut,
 El passat dolorós, el futur malastruc,
 El present irrealitzable sempre, que corre adelerat
 A la llum que fereix les papallones de les ales,
 La que dóna a les roses fresques la porpra de les gales
 I després les esfulla, amb cinisme de gran solemnitat.

JOSEP PLA
 Juny 1915

Finalment, presento l'últim document de Pla a Euras que es conserva. Es tracta d'una carta sense data que continua en el to de complicitat i facècia dels dos estudiants en el moment de presentar-se als exàmens de setembre a la Facultat de Dret:

Amic Badó:

Tinc l'honor incomparable de notificar-te que l'istiu s'ha acabat per mi i suposo que per tu també.

Això no pagaria el tret d'una carta. T'escric perquè et necessito.

Tinc una pila de coses a dir-te, però sàpigues que malgrat totes les mentides, farsanteries, ubiqüitats i demés espiritualismes, m'haig d'examinar de Mercan. I d'Inter.

Ahir vaig començar a empollar. Noi, creu-me que em sap greu, però no puc menys que dir-te que *"en tus manos encomiendo mi espíritu"*. Creu que donaria en aquest moment tot l'istiu per poguer-me alliberar de dir-te això, de rebaixar-me. Però les mares sempre seran mares.

Tu suposo que no solsament acabaràs la Filosofia (feina aquesta que jo vaig enllestir abans-d'ahir), sinó que faràs el Sànscrit de propina. Com que això suposa lligar algun cap, suposo que seràs a Barcelona a buscar gent que et recomani.

Aixís, la setmana entrant jo seré al Caos. Escriu la contrària.

He dit molt de mal de tu als companys. Tu suposo que hauràs fet igual respecte a mi. *"Dos cosas iguales a una 3ª. son = entre sí"*.

Tinc unes ganes boges de fer-me retratar amb tu i l'Olondóriz. Demana la vènia al Visscarrí.

Sin más por hoy, adéu

PLA

No val. He treballat molt, Vadó. Un abogot que es diu Camps de Arboix em deia aquest dia que tu corries per Madrid sense saber a on caure mort. Suposo que això et donarà una alegria.

¿No ets dit cap última paraula? Seria llastimós que haguessis d'esperar a morir-te per dir-la.

Aquesta és tota la documentació de què disposem fins ara. La carta que Euras va enviar el Nadal de 1962 no va animar Pla a escriure cap article a *Destino* sobre el seu llibre. Però sí que és segurament l'incentiu que va fer que Pla redactés el "retrat de passaport" de l'antic amic de joventut. Cinc anys després, el 2 de gener de 1967, sense que en principi cap motiu ho justifiqui, estant a Buenos Aires, apareix per primera vegada la "idea de fer un retrat de Salvador Euras i Cases". Aquest propòsit s'anirà concretant durant el mes de gener fins que el començarà el 20 de febrer: "Torno als *Retrats de passaport*. Començo el de Salvador Euras. No sé pas com quedarà." I l'acabarà dos dies més tard, quan Pla anota: "Torno al Salvador Euras, per als *Retrats de passaport*. [...] Marxen i acabo el retrat. Constato que n'he fets més de vuitanta." (Josep Pla, *Notes per a un diari-1967*, dins *El viatge s'acaba*, OC 44, p. 344).

El "Retrat de la Dona de l' Anell"
del pintor Romero de Torres.

és bruna; té els llavis roigós
i als ulls, una quimera de plaers dolorosos
i una gota de sang a las riuas de jasp.
La vida, mandrosa, hi aboca en aquets ulls velats.

Després, son ulls de omni; son els de la dona
que vol ubriagar-se, qu'adelerada's goja,
o reflexar agüors de volers insaciables, o fuyenta ironia,
no hi se, ha veient fetuosa i riuent tristament la companyia.

Aquesta carn apelada, xica, rosada, de llesors de sedas,
té camins ideals de fetors: la llavor de les venas.
I el front puríssim, té clarors matinals,
i el el negre té resplandors capoversuals.

Aquet paisatge humit, de frescor voluptuosa,
es omne els seus cabells negres, de uerva deliciosa.
Té el vell tebi, com el del vell
qu'el guarda riuent sots el gai plumell.

Nuls poses del rebans, gentil, malaltiga i decadent
un riuor maliciós, cruís, un mirat de serpent -
en ferir el clay, d'or brut, té goia divinal
del nos culla incomplet, del delat perpetu.

Té una esmeralda freda, simbólica i absurda
del país de la jarandula que ben el vi novell i no s'atura,
o de l'altre gentada, l'invest de Madona Peseta, amb la canya viril
de pausa fastigosa, de barba llefiscosa, la del riuor incivil.

I a totom xula la verdat fantasmal,
a té del vi novell, a té qu'adora a Baal,
;a tots! I s'elo restora' ellor. Per per ironia,
per riuor tristament l'el' na companyia.

La doloria, la ventada, el bufarut,
el parat dolorós, el futur malestruc,
el present irrealizable rompre, que corer adelerat
a la llum que feris les papellones de las alas
la que dona a les rosas frescas la poorn de les galas
i després les espellos, amb cruís me de gran xlemnitat.

Xavier Pla
may 1915

UN LLIBRE INÈDIT: *EL CARRER ESTRET*

Maria Josepa Gallofré Virgili
Universitat Autònoma de Barcelona

La Fundació Josep Pla ha tingut la bona iniciativa de commemorar el cinquantè aniversari de la concessió del premi Joanot Martorell a *El carrer Estret* i la seva gairebé immediata publicació. Els premis, d'una banda, i els aniversaris de llibres importants, de l'altra, sempre són un bon pretext per tornar-nos a ocupar d'un autor. El que passa és que, d'aniversaris de llibres importants, amb premi o sense, en el cas del Pla dels anys quaranta i cinquanta en tenim més que no en podem commemorar d'una manera aïllada. El 2002, per exemple, en fa també cinquanta de la sortida al carrer d'una obra al meu entendre major: *Girona (Un llibre de records)*.

El carrer Estret és potser un dels seus títols més llegits, que ha estat molt reeditat i que és dels que més sovint han estat prescrits com a objecte d'estudi en cursos de literatura. Justament per aquest fet i per la diversitat d'ocasions commemorables —només en el tombant del 1951-1952— centro la ponència en unes quantes dades sobre l'entorn del llibre, sobre *El carrer Estret* dins el projecte literari de Pla —el d'aquests anys, encara que no exclusivament del d'aquests anys— i això tant per donar-li un relleu diferent com per ultrapassar-lo.

M'havia sentit temptada de triar alguns títols xocants i que podrien haver semblat provocadors: “Entre *El quadern gris* i *El carrer Estret*” o bé “*El carrer Estret*, un projecte abastable”. Si ens poséssim a justificar-ne el sentit veuríem que, de fet, responen al que em sembla que són les circumstàncies que envolten la redacció d'*El carrer Estret* i que poden ser presos com a punts d'un guió que ens portaria a l'entrellat en què es trobava aleshores el projecte de Pla. Finalment m'he decantat per “Un llibre inèdit: *El carrer Estret*”, d'una banda, per fugir de la només aparent voluntat de sorprendre i, de l'altra, per una qüestió de fidelitat documental, per fer parlar l'autor, per servir-me, al capdavant, de la idea que en tenia ell quan, el desembre de 1950, s'hi referia precisament així: “Un llibre inèdit, *El carrer Estret*”.¹ Un llibre inèdit entre tot el material que aleshores preparava, que era abun-

1. Carta de Pla a Cruzet, 29 de desembre de 1950. *V. Josep Pla. Josep M. Cruzet. Cartes*, Edició i estudi de Maria Josepa Gallofré, Barcelona: Edicions Destino, en preparació.

dant i divers, una part del qual va sortir entre el 1951 i el 1952. Però una altra part especialment delicada va haver d'esperar encara més de quinze anys. Aquest és el cas d'*El quadern gris*.

Tot just dos anys abans de publicar *El carrer Estret*, és a dir, el 1949, Pla havia iniciat un procés de revisió, de correcció, de reordenació i d'ampliació de la seva obra anterior i en continuava un altre de paral·lel, amb l'escriptura de llibres nous. La formulació del pròleg a *Coses vistes* del 1949 –que és on arrenca aquell procés– és ben clara.² També ho són les successives declaracions amb què encapçala els volums de la mateixa sèrie *Coses vistes*: *Bodegó amb peixos* (1950), *L'illa dels castanyers* (1951). En un espai de temps molt breu, d'un any i mig, té molt material entre mans i treballa en diversos llibres alhora. Quan considerem un període més llarg, de set anys, entre el 1949 i el 1956, ens trobem amb un resultat que imposa, i no sols quantitativament, és clar: vint-i-dos títols a la Biblioteca Selecta (format petit). Tot el gruix enorme que comprèn des de *Coses vistes* (1949) fins a *De l'Empordanet a Barcelona* (1956), i fins a la publicació, gairebé simultània, de *Primers escrits*, també del 1956, que inicia una nova sistematització de la seva obra i surt com a *Obres completes I*.

Entre els primers vint-i-dos títols de la Biblioteca Selecta hi ha:

– Una part de revisió, actualització i ampliació de l'obra anterior, és a dir, la majoria de les sèries de *Coses vistes* i llibres com *Cartes de lluny*, també molt modificats i ampliats.

– Una altra part que prové dels llibres castellans *salvats*, per utilitzar un mot de Pla mateix: *Un senyor de Barcelona*, *Els pagesos*, *Les hores*, *Els anys*, *Santiago Rusiñol i el seu temps*, entre altres.

– Llibres totalment nous: *El carrer Estret*, *Girona*, *Nocturn de primavera*, *Week-end (d'estiu) a New-York*.

Per tant, doncs, una activitat molt intensa que coexisteix amb una feina, també intensa, a la premsa. Tot plegat a més de la dedicació, que en certs moments és absorbent, a *El quadern gris*.

El 29 de desembre de 1950, Pla fa un balanç de tot allò en què ha treballat durant l'any que està a punt d'acabar. És molt breu però summament valuós perquè ens informa tant dels títols en concret com de la percepció sobre aquest ritme tan viu de feina. S'hi refereix als centenars de pàgines d'*El quadern gris* que té redactades i en aquest haver s'hi han d'afegir, encara, els dos llibres de la sèrie *Coses vistes* que ja són al carrer o estan a punt de ser-hi, *Bodegó amb peixos* (segona sè-

2. PLA, Josep. *Coses vistes*, 2a edició, Barcelona: Ed. Selecta, 1949, Biblioteca Selecta, 60, p. 11-15.

rie de *Coses vistes*) i *L'illa dels castanyers* (tercera sèrie de *Coses vistes*), a més, diu, de 180 articles i del "començament d'un llibre sobre el paisatge de Catalunya".

I afegeix: "L'any 1950 ha estat el de més rendiment de treball de la meua vida."³ L'alt rendiment no era una novetat. Només caldria recordar la *collita* del 1942, els quatre llibres que havien sortit o que havia acabat el 1942: *Viaje en autobús*, *Las ciudades del mar*, *Humor honesto y vago* i *Rusiñol y su tiempo*. La percepció de Pla el desembre del 1950 s'havia de veure afectada, sens dubte, pel sobreesforç de concentrar-se en *El quadern gris*, en la mesura que aquest no era per ell un llibre com un altre. A més, el resultat de la feina que tenia acumulada era impressionant, segons indicava amb precisió: 431 quartilles.

Ara bé, en acabar l'any 1950, amb 431 quartilles escrites, la disjuntiva era: o *El quadern gris* o la resta. La proposta de Pla a Cruzet era prou clara: "Ara, es podrien fer dues coses: si vostè volés publicar a la *Selecta*, en l'any 1951, dos volums més, jo em posaré a treballar en aquests dos llibres: un llibre inèdit, *El carrer Estret* i la quarta sèrie de *Coses vistes*." Tot seguit plantejava l'alternativa: "Si vostè té el programa per l'any vinent ple, continuaré treballant en *El quadern gris*."⁴ La resposta de l'editor era que sí que tenia lloc per a dos llibres, naturalment, però alhora l'encoratjava a continuar amb *El quadern gris*. Tot i així, el *quadern* va quedar aturat durant molt de temps.

Aquelles 431 quartilles que ja estaven redactades a finals de l'any 1950 obren un seguit d'interrogants.⁵ Una part de les meves especulacions va començar a partir del moment que, el 1989, vaig localitzar a censura l'historial del llibre, que portava data del novembre del 1964, és a dir, catorze anys posterior a la d'aquell balanç del 1950 i un any i uns quants mesos anterior a l'edició del 1966. L'expedient contenia un text de 564 holandesos transcrits a màquina que acabaven amb l'anotació de 15 de juliol de 1919, a la qual seguia un fragment, sense datar, amb el títol *Girona. El servei militar*, que després va passar al dia 9 d'agost de 1919 del text editat. És a dir, es tractava d'una transcripció dactilogràfica on no hi havia el que avui són els darrers quatre mesos, fins al novembre del 1919.

Per Pla, *El quadern gris* era un llibre cobejat i, alhora, ajornat. Un llibre al qual no va poder dedicar el temps que ell considerava que requeria i del qual sembla que no disposava durant els anys cinquanta. O potser no en disposava en dosis suficients per desenvolupar-lo tal com el concebia aleshores. La urgència de la feina

3. *Carta a Cruzet*, 29 de desembre de 1950.

4. *Carta a Cruzet*, 29 de desembre de 1950.

5. V. el treball de Joaquim Molas. *Notes sobre El quadern gris* de Josep Pla, dins *Miscel·lània Sanchis Guarner*, a cura d'Antoni Ferrando. Departament de Filologia Valenciana (Universitat de València) / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1992, vol. II, p. 389-410.

periodística, sovint abassegadora, i la immediatesa d'altres plans editorials el tenien massa collat. Uns plans en els quals esmerçava moltes energies i que li resultaven més fàcilment realitzables. Tanmateix, la qüestió del temps material no devia ser l'única. Potser li hauria calgut moure's en un altre àmbit per treballar a fons en la configuració d'aquella estructura que, el 1950, tenia una entitat tan remarkable. Cruzet la seguia molt de prop: "Sobretot no es descuidi d'anar ultimant també l'original de las seves *Memòries* o *Quadern*, que confio poder conèixer dins el terme aproximat que va dir-me que necessitava per acabar-lo", li deia el maig de 1950.⁶ *Memòries* o *Quadern*? *Ultimar*? *Acabar*? No devia ser Josep M. Cruzet qui batejava així *El quadern gris* ni qui primer s'hi referia amb uns verbs tan contundents com *ultimar* i *acabar*. Per tant, doncs, *Memòries* com a sinònim de *Quadern* i expectatives de poder-lo enllestir en un termini no gaire llunyà. El setembre del 1950, Pla ja havia lliurat a Cruzet el "primer rimer de quartilles".

L'editor es mostrava entusiasmat amb la lectura i feia càlculs de pàgines sobre "el llibre que projectem, la publicació del qual no hauria de demorar-se". Comunicava a l'autor el seu engrescament, tot insistint en la possibilitat d'una edició molt pròxima, gairebé immediata: "Em faria molta il·lusió que pogués aparèixer –si és que això és possible– en la propera Festa del Llibre." És a dir, la Festa del Llibre del 1951. Parlava de treure'l en un volum de la col·lecció Biblioteca Excelsa, al costat, precisament –deia Cruzet–, del *Glosari 1906-1910*, d'Eugeni d'Ors, que just havia aparegut el 1950. L'obra, segons l'editor, "després del *Glosari* de l'Ors i en un pla molt més realista i natural", havia de "marcar època".⁷ Efectivament, l'hauria marcada.

Ara bé, si a l'estiu i a la tardor del 1950 l'eufòria de Cruzet devia respondre en gran manera a les intencions de l'autor, al cap de poc sembla que Pla no va veure que fos el moment per tancar-lo. O no va veure la via per fer-ho. No és aquí on pertoca exposar hipòtesis sobre l'estat del text aleshores i fóra arriscat avançar ara afirmacions gaire taxatives sobre el contingut de les 431 quartilles. El que sí que em consta és que al text del 1950 hi havia, entre moltes altres coses, la universitat, la persecució de la lletra de canvi el dia del seu venciment –quan l'autor es quedava al pis, esperant que l'ordinari li portés els diners patens, la posterior carrera cap al banc–, la penya de l'Ateneu i personatges de la vida cultural barcelonina, tots ells situats el juny del 1919 en la versió definitiva. És clar que res no ens autoritza a assegurar que aquesta fos la seva posició aleshores, perquè la mobilitat dels textos és un fet que no crec que hàgim de descartar.

6. Carta del 26 de maig de 1950.

7. Carta de l'11 de setembre de 1950.

¿Per què, el desembre del 1950, es plantejava la disjuntiva: o *El quadern gris*, d'una banda, o *El carrer Estret* i la resta, de l'altra? Si més no perquè la idea que Pla en tenia en aquells moments era molt vasta, perquè aleshores el seu propòsit era allargar-lo molt cronològicament respecte als límits del que ara és, els límits del març del 1918 i novembre del 1919. El gener del 1951 tenia la intenció de fer-lo anar fins al 1921, amb un índex que ens deixa enlluernats i, alhora, atordits. “Ara vindrà” –deia Pla a Cruzet– “el pistolisme, el servei militar, la redacció de ‘La Publicidad’ (de la nit), el primer viatge a Mallorca, el primer viatge a París, la Cerdanya, Menorca, el segon viatge a París, el primer viatge a Madrid, comprèn?” I remarcava així l'enorme volada del projecte: “El llibre serà una paret amb figures, immensa.”⁸

Una paret amb figures immensa, un immens mural, requeria, sens dubte, allò que, no pas casualment, el narrador del *llibre inèdit* que al cap de poc va escriure i acabar, *El carrer Estret*, formulava en termes prou clars al capítol final, quan examinava els resultats del primer any d'estada al poble i es preguntava: “No convindria desplaçar-se un temps a l'estranger, dedicar una temporada –si fos possible una llarga temporada– a la part especulativa i d'investigació de la carrera?”⁹ Vet aquí, la part especulativa, la part d'investigació, s'havien d'ajornar aleshores, el 1951, per bé que només en part. D'altra banda, el narrador també declarava: “El meu ideal seria entrar seriosament en la meva professió.”¹⁰ Pla pugnava no pas per entrar-hi, perquè ja hi era, sinó per mantenir-se seriosament en la seva professió. Per això aleshores tocava esmerçar moltes energies en altres feines, que també participaven de *l'especulació*. Una era la que ell anomenava *salvar* els llibres castellans. Una altra, la d'elaborar un material nou molt lligat als títols anteriors. I encara hi havia la de continuar treballant en un llibre que ja tenia començat des d'abans de la Guerra Civil i que se situava en la mateixa òrbita que *El quadern gris: Girona (Un llibre de records)*, que sí que va poder acabar, que va poder tancar, i que va sortir al cap d'un any, el 1952.

Pel que fa a la feina de *salvar* els llibres castellans, fixem-nos en la nota prèvia a *Un senyor de Barcelona*, datada l'estiu de 1951, justament quan havia acabat *El carrer Estret*: “Ara aquest llibre apareix en la llengua en què fou parlat, pensat, planejat, elaborat i, en definitiva, escrit. Tinc la impressió que aquesta versió –única

8. Carta del 7 de gener de 1951. Recordem, d'altra banda, una dada ja coneguda: que a *l'homenot* que dedica a Joaquim Ruyra es refereix al quadern com a “gavadal de notes dels anys 1918-23”. *V. Homenots* (segona sèrie). *Obres completes XIII*. Barcelona: Editorial Selecta, 1958, p. 22.

9. PLA, Josep. *El carrer Estret*, Barcelona: Editorial Selecta, 1951. Biblioteca Selecta, 92, p. 274.

10. *Ibidem*, p. 275.

original– s'acosta a la realitat autèntica. Potser Puget l'hauria estimada. A mi, no m'agraden els meus llibres. Però ara aquest em desagrada menys.”¹¹ És clar que hauríem de recordar també un text molt més primerenc, el pròleg a *Viatge a Catalunya* del 1946, on ja hi havia una declaració solemne que portava implícita la intenció de treballar en aquest sentit.¹²

El carrer Estret l'hem de relacionar amb la línia de treball que he esmentat en segon lloc, la d'elaborar un material nou molt lligat als llibres anteriors. Per bé que fos “*un llibre inèdit*”, *El carrer Estret* era un objectiu abastable, que li donava una feina limitada. No vull pas dir que fos un llibre menor ni un llibre de segona, però sí que el podia acabar amb certa facilitat. A més –i aquest és un fet essencial–, ho feia amb un capítol carregat d'intenció, de reflexions i de balanç, sobre el qual després tornaré. És un llibre arrenjerable, tot i les diferències de gènere, en la línia de *Viaje en autobús* (1942). Pla mateix el definia de manera categòrica. En una carta a Cruzet del juny del 1951, posava damunt l'obra, tot just acabada, un rètol que no deixa espai per als dubtes, si és que algú en tingués: “La fotografia de la sòrdida vida de poble en aquesta època”.¹³

El seu procés d'escriptura va ser més aviat ràpid o, en tot cas, no va passar per cap llarg període de repòs o per un abandonament gaire dilatat. Les *Quatre paraules* que l'encapçalen estan datades a Palafrugell, tardor del 1949, i Cadaqués, primavera del 1951. Aquestes precisions que, ben intencionadament, ens dóna l'autor, ens marquen un període màxim d'un any i mig. Fa molts anys que em consta que ja estava efectivament acabat el juny del 1951, perquè a l'expedient de censura corresponent, al costat de la petició d'Editorial Selecta per fer-ne un tiratge de 2.000 exemplars, hi ha una carta signada per Pla, del 27 de juny, on explica que ha enviat un original seu “*titulado 'El carrer Estret' que, a modo de novela y con vistas a presentarlo a un premio literario, me interesaría fuera visado por la censura antes del verano*”.¹⁴ En un altre moment potser no hauríem de passar per alt la indicació “*a modo de novela*”, sota la qual Pla va posar la seva signatura, tot i que aquesta no sigui ara, al meu entendre, la qüestió més rellevant. A propòsit de l'històric de censura, recordaré allò que el lector en deia: “*Nada que oponer a esta novela de interés literario en la que un veterinario llegado a un pueblo describe con acierto la vida de sus gentes, ya acomodadas, ya de clase humilde, con sus pasio-*

11. PLA, Josep. *Un senyor de Barcelona*, segona edició catalana definitiva, Barcelona: Editorial Selecta, 1951. Biblioteca Selecta, 90, p. 15.

12. PLA, Josep. *Viatge a Catalunya*, Barcelona: Editorial Àncora, 1946. Col·lecció El Dofí, p. 7-8.

13. *Carta a Cruzet*, 9 de juny de 1951.

14. GALLOFRÉ, Maria Josepa. *L'edició catalana i la censura franquista*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1991, p. 338.

nes y sus rarezas.”¹⁵ Deixo de banda les *rarezas* i només destaco allò de l'*interés literario*, que era una manera de donar-li el vistiplau previ a la sentència d'instàncies més altes. Va ser autoritzat el juliol del 1951.

Les notícies precises sobre la data d'acabament del text i el paperam burocràtic previ que va generar ens situen, doncs, gairebé mig any abans de la concessió del premi. Tanmateix, no vull desviar-me ara de les dades estrictes sobre el procés de redacció. Pla, que l'ha qualificat de "*llibre inèdit*" el desembre del 1950, al cap d'un mes i mig torna a fer èmfasi en aquest mateix caràcter, alhora que deixa constància de la data: "M'he posat a treballar en *El carrer Estret*. Serà un llibre totalment inèdit."¹⁶ A partir d'aquí, va informant el seu editor sobre el ritme de treball i sobre els terminis de lliurament. Exactament al cap d'un mes, li indica la quantitat exacta de fulls que ha escrit i es compromet a tenir-lo acabat en poques setmanes: "Tinc setanta quartilles d'*El carrer Estret*. Espero donar-li, com quedàrem, a darrers d'abril-primers de maig o aproximadament, si no hi ha cap desgràcia."¹⁷ Tot i així, el rendiment no és el que Pla compta, perquè el dia 1 de maig li diu: "Treballo en *El carrer Estret*. Ja tinc 120 quartilles acabades. En falten quaranta o poques més." Es plany de la feina periodística —"això va amb una mica de retràs degut a aquesta sinistra dispersió originada per els articles", diu a Cruzet— i pren mesures per tal de *despatxar-lo*: "Avui marxo a Cadaqués a mirar si remato *El carrer*. Hi estaré cinc o sis dies."¹⁸

Precisament, a més de la darrera data del pròleg, és a dir, *Cadaqués, primavera 1951*, hem de remarcar un fet que no és pas casual. El capítol xli —l'últim— comença: "Amb això, hem arribat altra vegada al bon temps. Avui, dia 11 de maig, és Sant Ponç. Aquesta última setmana ha fet un temps excel·lent: ha plogut mansament, pausadament." Ara bé, el narrador fa alguna cosa més que datar l'acabament del llibre, en un capítol que comença amb una marca tan evident de dietari, que té un aire tan comú a altres anotacions molt pròximes en el temps, com hem vist. Em sembla que no l'hem de llegir fent-nos els distrets. Per això cal advertir el seu caràcter: el d'una pàgina de quadern on es consideren les sortides morals, materials i professionals. M'hi estendré al final.

El carrer Estret, l'objectiu del qual Pla exposa de manera tan neta en la carta abans citada —"la fotografia de la sòrdida vida de poble en aquesta època"—, es troba, segons reivindica l'autor mateix, en les *Quatre paraules* inicials, "en la línia

15. *Ibidem*, p. 339.

16. *Carta a Cruzet*, 18 de febrer de 1951.

17. *Carta a Cruzet*, 18 de març de 1951.

18. *Carta a Cruzet*, 1 de maig de 1951.

de la prosa que s'escriu en els països on hi ha, encara, una literatura".¹⁹ Si fem èmfasi en aquest *encara* i comencem a moure'ns per l'entramat dels escrits planians amb voluntat militant i programàtica –un entramat molt extens, com se sap prou bé–, podem recular uns quants anys, concretament set, i toparem amb un *Calendario sin fechas*²⁰ on Pla presentava un panorama gens entusiasta de la situació del llibre a l'Espanya del moment. En remarcava el caràcter uniforme –“*leído uno, leídos todos*”, deia– i afegia que per això calien traduccions de “*libros pertenecientes a países en los cuales el libro tiene todavía una personalidad*”. Només cal subratllar els adverbis, *encara* i *todavía*, per constatar una obvietat: la voluntat renovada de defensar un tipus de literatura que Pla havia anat fent i havia publicat, si més no des de deu anys enrere, des de començaments dels quaranta –tot i que podríem recular més–, i amb la qual tan bons resultats havia obtingut a l'hora de tornar a connectar amb els lectors i de pronunciar-se sobre el present.

Dins *El carrer Estret*, Pla hi fa ús de situacions que apareixen de manera recurrent, als articles i als llibres, i en treu un rendiment òptim. Efectivament, el comença amb circumstàncies que havien de resultar molt familiars als seus lectors, tant als més grans, als d'abans del 1936, com als nous, a tots els que el seguien en castellà als llibres i a les col·laboracions de *Destino* des del 1940 i, des del 1943, als articles setmanals de *Diario de Barcelona*. Arrenca amb el trajecte, amb el viatge en autobús, amb l'arribada a la fonda i amb l'estada en aquesta fonda en la qual, com sempre, topa amb uns amos que tendeixen a “tractar tothom amb la màxima consideració menys els seus clients”, que es mantenen davant el negoci “perquè en la vida s'ha de fer una cosa o altra per passar l'estona, per una espècie de mandra de liquidar-los permanent. Són persones capricioses i avorrides a les quals tot interessa menys el que fan habitualment. El nombre d'éssers humans que transporta tota la vida una informulada il·lusió perduda és, en aquests rodals, considerable. Gairebé tot és portat d'una manera provisional, a precari, diríem. Per això hi ha tan poques coses que marxen bé”.²¹ Com que la perennitat d'aquests espècimens és un fet, ja eren presents a les *Tristeses del turista* del primer *Viatge a Catalunya*,²² al text “Amargura cotidiana”²³ i a *El nostre pa de cada dia* del segon *Viatge a Catalunya*.²⁴ Si les subratllo és tan sols per destacar el paper que tenen en el manteniment d'aquell tipus de literatura i l'eficàcia d'una tal recurrència.

19. *El carrer Estret*, p. 12.

20. “*Lo que se empequeñece y lo que se agranda*”, *Destino*, 22 de gener de 1944.

21. *El carrer Estret*, p. 19.

22. PLA, J. *Viatge a Catalunya*. Biblioteca Catalana d'Autors Independents, 1934, p. 169-175.

23. *Diario de Barcelona*, dimecres 21 d'abril de 1943.

24. PLA, Josep. *Viatge a Catalunya*, Barcelona: Editorial Àncora, 1946, p. 147-154.

És clar que no és hora de fer cap anàlisi comparativa d'aquest material. Però em permetré un exemple, tan sols un, de reelaboració d'un episodi que, pel seu caràcter singular, amb un punt de pintoresca càrrega antropològica, crec que té un relleu molt especial i també el té per la manera com el treballa i per com el situa. Es tracta de l'home que mastega ocells, que és difícil d'oblidar, i que dins *El carrer Estret* apareix al final del capítol XXIV,²⁵ a l'interior d'aquella taverna "opaca i solitària", en "buidor gairebé permanent", la propietària de la qual és una dona que "es passa hores i hores en la mateixa posició i del carrer estant és una mica difícil de saber si dorm o vetlla. L'ambient que l'envolta és una remor extingida —una taverna morta."²⁶ En aquest entorn situa l'home que mastega ocells, més concretament pardals. L'episodi té una tal força que hauria estat una despesa excessiva cremar-lo amb un sol ús. Vegem-lo uns anys abans, per exemple a *La huida del tiempo*, el 1945. El text *Leve y aérea compañía*, de *La huida del tiempo*, un paper sobre els ocells —contra els quals, deia, "*hemos cometido (...) verdaderas atrocidades*"²⁷— l'havia tancat amb una escena brevíssima d'una potència extraordinària. A la taverna d'un poble qualsevol, deia, "*no deja de ser un espectáculo desprovisto de sentimentalismo ver devorar gorriones por un ser humano. Se necesita, indiscutiblemente, una dentadura fuerte. A veces el pajarillo es tan pequeño que es absolutamente ilusorio separar los huesos de la carne. Así hay que mascar el animal entero y triturarlo con los dientes. Si el animal es tierno los huesos son quebradizos, de todas formas, puede escucharse siempre el 'cric-crac' característico de la rotura de los huesos. En determinadas circunstancias, estos ruidos pueden hasta llegar a poner la carne de gallina*".

Seguidament conduïa el lector cap a un dels àmbits d'atenció més persistents d'aquests anys: "*Sin embargo, uno piensa a veces si estos hombres primitivos —todavía quedan en el país— que se alimentan preponderantemente de gorriones, ranas, caracoles, mariscos, pulpos, erizos de mar, conejos, setas y beben matorratas a todo pasto, no son más felices que los que nos alimentamos de coliflor, espinacas, zanahorias, acelgas, merluzas evaporadas, naranjadas y agua con leche... ¿Qué estómago es el más adecuado a la presente época? ¿El suyo o el nuestro?*" Després d'aquest parèntesi i per acabar, reprenia el tremp del primer paràgraf: "*El año pasado por esta época, al pasar por delante de la puerta entornada del comedor de un establecimiento, oí detrás de la puerta el 'cric-crac' característico de la rotura de huesos. Me quedé escuchando el ruido. En el comedor*

25. *El carrer Estret*, p. 162-169.

26. *Ibidem*, p. 163-164.

27. PLA, Josep, *La huida del tiempo*. Barcelona: Ediciones Destino, 1945, p. 119.

no había más que un hombre que mascaba gorriones, mirando al techo y con la gorra puesta."²⁸

L'episodi arriba, doncs, a *El carrer Estret* integrat al capítol XXIV, quan el veterinari, amb el pretext de seguir un pagès amb qui havia de parlar, entra a la taverna en qüestió. L'efecte de cop de fona que, a causa de la gran concentració, tenia a *La huida del tiempo*, queda aquí dilatat –tot i mantenir l'enorme capacitat d'enganxar el lector– amb l'amplificació a què Pla el sotmet per rematar l'ambient de la taverna i la caracterització del tipus de la dona que ha presentat al llarg del capítol de forma tan convincent. Si fem el sempre recomanable exercici de relectura, ens trobarem a la part final quan, en una pausa de la conversa amb el pagès, hi havia "moments de silenci afinat, gairebé trèmul. En el curs d'un d'aquests silencis ha arribat fins a la meva oïda el cric-crac característic de la ruptura d'ossos d'ocell (...). He estat una estona escoltant el soroll... El meu interlocutor ha volgut anar a la cuina per examinar les possibilitats que els fogons presentaven. L'he seguit. En passar pel corredor, la porta del menjador era mig oberta. Hi he donat una ullada. Entaulat, hi havia un home corpulent i vermell que mastegava pardals mirant els cairats del sostre, la gorra posada".²⁹ Fóra bo de tenir present, així mateix, que, dins *El quadern gris*, Pla tampoc no va renunciar a tipus dedicats a aquesta forma d'alimentació.³⁰

Com en molts altres llibres que el van precedir o seguir en aquesta mateixa línia, a *El carrer Estret* es compleix l'afirmació de Pla al pròleg: "Aquesta prosa està afectada per un creixent respecte a la realitat prodigiosa i inesgotable, grollera i màgica." Ara bé, en aquest cas, el respecte passa també per la voluntat de marcar el final de l'obra amb un exercici d'autoanàlisi molt propi d'una anotació de dietari. El memoràndum és prou eloqüent:

És el primer any de la meua vida passat íntegrament en un poble. I em demano: Convé quedar-se, arrelar-se definitivament aquí o en un altre lloc semblant a Torrelles? Una solució d'aquest ordre, pot ésser tinguda per una solució de vida? ¿No convindria desplaçar-se un temps a l'estranger, dedicar una temporada –si fos possible una llarga temporada– a la part especulativa i d'investigació de la carrera? La meua professió –la veterinària– té en el nostre país una consideració social molt petita. Ésser veterinari és, exactament, ésser no res (...). El meu ideal seria, per contra, entrar seriosament en la meua professió (...). Si demà pogués marxar no dubtaria ni un moment. Prendre aquesta determinació, em serà algun dia possible? Per ara i tant, en tot cas, aquest és el meu únic problema (...).³¹

28. *Ibidem*, p. 124.

29. *El carrer Estret*, p. 169.

30. PLA, Josep, *El quadern gris*, Barcelona: Edicions Destino, 1966. *Obra completa*, vol. I, 20 de juny de 1918, p. 203, i 26 d'agost de 1918, p. 295.

31. *El carrer Estret*, p. 275.

En aquest interrogar-se sobre la conveniència de prendre decisions no pas anecdòtiques, sinó determinants, el narrador estableix un registre de preocupacions que tenien una vida força llarga i que s'havien anat manifestant de manera recurrent en documents públics i privats.³² En aquest d'ara, no solament no costen gens d'identificar, sinó que només cal llegir i subratllar, i a això em limito: quedar-se al poble –que cal entendre en un sentit ampli–, arrelar-s'hi, no sap si pot ser tingut per una solució de vida. La disjuntiva entre això o anar-se'n fora, a l'estranger, va lligada, és clar, a la possibilitat de dedicar-se a la *part especulativa de la carrera*. Però també hi ha la professió, la consideració social de la seva activitat, del seu ofici, que el narrador té el bon humor de fer explícit entre guions: “La meua professió –la veterinària– té en el nostre país una consideració social molt petita. Ésser veterinari és, exactament, ésser no res.”³³

Només insisteixo en la llarga història d'aquestes preocupacions i en el fet, molt revelador, que es manifestin de manera intermitent.³⁴ En aquesta ocasió, precisament el maig del 1951, amb *El quadern gris* en repòs, hem de constatar tan sols que la voluntat d'autosituat-se queda refermada, encara, en un conclusiu: “Per ara i tant, en tot cas, aquest és el meu únic problema.”

32. De les reflexions sobre la seva situació com a escriptor en el primer franquisme, així com de la difusió, fixació i modificació de la pròpia imatge a la postguerra, me n'he ocupat en diverses ocasions. Recentment, a la ponència “Josep Pla, entre el ‘Viaje en autobús’ (1942) i el ‘Viaje a pie’ (1949)”, dins *Josep Pla, memòria i escriptura. Actes del col·loqui de l'any Pla*. Universitat de Girona (octubre 1997). Glòria Granell i Xavier Pla (ed.), Fundació Josep Pla. Universitat de Girona, 2001, p. 65-78.

33. *El carrer Estret*, p. 275. De fet, al llarg del llibre la idea apareix més d'una vegada, per exemple a la p. 149.

34. Tot i que només fos per l'enunciat del tema, podríem recordar un text bastant pròxim pel que fa a les dates de redacció. Es tracta d'un *Calendario sin fechas* titulat “La situació del intel·lectual”, Destino, 20 de gener de 1951.

L'HETERODÒXIA DEL MORALISTA O LA NOVEL·LA DE PLA A L'ESPANYA FEIXISTA

Jordi Gràcia

Universitat de Barcelona

La funció higiènica dels llibres sovint és secreta, gairebé clandestina. Llegir Sèneca, Montaigne o Schopenhauer és una forma d'higiene moral i literària, però no necessàriament visible de manera immediata, ni tan sols fàcil de copsar en la magnitud de la seva importància fins molt de temps després. Aquestes pàgines volen entendre la presència d'*El carrer Estret*, i de bona part de la literatura de Pla a la postguerra, en aquesta mateixa clau d'higiene ètica i literària, com una forma de curació compartida per altres autors, catalans i castellans, malgrat que les seves idees sobre la literatura o la seva poètica narrativa fossin diverses. Ponç Puigdevall ha observat amb perspicàcia el cas d'un altre escriptor català a la postguerra, Eugeni d'Ors, exemple modèlic d'aquest impuls higiènic, malgrat el munt de problemes que deriven de la seva presència pública¹. Però és que l'objectiu de fons era un altre. Per això proposo més aviat un petit assaig intuïtiu que la demostració metòdica de la intuïció mateixa: pretenc interpretar amb ulls d'avui el significat d'una literatura contingent, conscient de la seva naturalesa històrica i, per tant, abocada a una forma particular de compromís que ho és abans amb el rerafons de la dignitat intel·lectual que amb l'elecció d'una opció política o ideològica.

Al final de la guerra, Pla era un home fet i un escriptor amb plena consciència de l'ofici. La seva singularitat literària com a autor, com a prosista, és òbviament anterior al 39, i justament per això la trajectòria de postguerra ve marcada per algunes decisions que no són ni improvisades ni casuals. No havia escrit cap novel·la, però sí capítols de novel·la sota l'advocació explícita d'un gran autor, Stendhal. Aquells capítols de novel·la els inclou al seu primer llibre, *Coses vistes*, de 1925, però de novel·la veritablement no n'havia publicat cap. I, de fet, en llegir els capítols de novel·la d'aquell primer llibre és transparent el que tenen de recreació fabulada de la seva pròpia biografia de periodista i reporter —amb amics periodistes com el Xammar— repartit per capitals europees com ara Lisboa, Roma, Berlín o París. L'ambició de la novel·la

1. PUIGDEVALL, Ponç, "Eugeni d'Ors i l'esgarrifança estètica", *L'Avenç*, 266 (2-2002), pp. 40-[44].

no va ser, probablement, determinant a la seva biografia d'escriptor, però sí ho va ser una manera d'entendre l'ofici, l'escriptura, el periodisme i, més decisivament encara, la naturalesa mateixa de la prosa. És temerari, o directament foragitat, fer una lectura ètica i, fins i tot ideològica, de la intenció d'una prosa com la de Pla quan diu, pels volts de 1925 i gairebé fins a la seva mort, que el que ha procurat és "escriure en to menor, d'una manera grisa i una mica desdibuixada"²? En el sistema literari del noucentisme, el significat d'aquesta declaració n'era un, però, dins el context històric d'una Espanya tossudament feixista i retrògrada, no en té un altre, de sentit?

El carrer Estret és una novel·la filla del seu temps i de l'esmicolament del gènere entès com a estructura sòlida i argumentalment travada, on els personatges, els paisatges i els ambients estan subordinats a una trama argumental, al plantejament d'un conflicte, al nus d'aquest conflicte i, finalment, al seu desenllaç. Si volem filar molt prim, d'això també n'hi ha a *El carrer Estret*, però no serà difícil pactar que no és el que més importa d'aquest llibre, i que no és tampoc l'eix que el vertebrava ni el que possiblement li dona un significat històric valuós, perdurable. Un autor llavors molt primerenc, i redactor de *El Norte de Castilla*, Miguel Delibes, va saber veure una part de la novetat del llibre quan va publicar, amb consciència de novel·lista, la seva ressenya d'*El carrer Estret*, l'any 1952: "*Pla no desarrolla una acción ni plantea un problema, ni sigue a unos personajes a través de su peregrinar, de forma que su libro lo mismo dará comenzar por el principio que por el fin, de todas maneras resultará un magnífico libro, pero no, a mi ver, una novela*"³ Penseu que la seva poètica novel·lesca és la que dona com a resultat una bona novel·la com és ara *El camino*, obra de 1951, també, i no pas allunyada del que voldria expressar aquí com a intuïció bàsica del significat de certa literatura al context asfixiant del primer franquisme.

Els prejudicis de Delibes sobre el que ha de ser una novel·la són, paradoxalment, els mateixos que té el propi Pla, de manera que potser haurem de trobar un altre enfocament, fora de la definició de *gènere*, per acostar-nos al significat del llibre com a peça literària i, de fet, també com a novel·la. Perquè és el propi Pla qui retreu a Cela de no fer novel·les com cal, com les que diu Pla que es fan arreu, com si de veritat Pla no sabés que l'art de la novel·la ha donat molts tombs. Cito ara un text de 1961, però que, com veurem, respon amb gran fidelitat a les idees de Pla al voltant de la novel·la:

"Hay un tipo bastante curioso que ha salido estos años, basado en la picaresca, que es Cela; pero la verdad es que Cela no es un novelista. En Europa, una novela debe tener prin-

2 El pròleg de *Coses vistes*, Barcelona, Edicions Diana, 1925, està datat a París el març de 1925.

3 Citat per José Francisco Sanchez, *Miguel Delibes, periodista*, Barcelona, Destino, 1989, p. 78.

cipio, nudo y desenlace. La fórmula de Cela es observar el mundo exterior y contarlo. Anda por un camino y dice: “he encontrado a este tipo, he hablado con aquel otro, me he parado con esta señora, he tenido un diálogo con una señorita y su criada...”. Bueno, pero eso no es una novela. Y no es que yo crea que la novela tenga ningún sentido, pues, en mi opinión, la vida no tiene ningún desenlace. La vida continúa siempre, es un mar, una corriente que se lo lleva todo, de manera que el desenlace es puramente momentáneo, un punto y seguido.”⁴

El que té d'higiènica una novel·la s'ha de mesurar en funció del seu temps i, molt particularment, dels virus més dominants i més tòxics. L'Espanya de la postguerra en tenia molts, de virus tòxics, i aquesta novel·la, volent o sense voler –a mi em fa l'efecte que volent–, juga a ser un ingredient més dins les cures d'urgència que el temps sòrdid de la postguerra necessita. Era un món dominat per idees contrastadament tòxiques, i els escriptors amb instint d'independència cerquen les formes d'expressar literàriament la dissidència: és una forma o un recurs retòric i estilístic abans que una defensa ideològica. Alguns autors treballen des de molt d'hora per oferir l'oxígen de la forma, un protocol literari que permeti de respirar sense l'ofec del totalitarisme. Tant si allò que fan respon a una forma canònica de novel·la com si la ruptura del model novel·lesc és l'expressió púdica, discreta, estètica, d'una dissidència amb el temps històric.

Justament per aquest motiu, Pla fingeix amb la seva contundència usual ignorar que la novel·la ha deixat de ser el que era, com si no sabés, i ho sap molt bé, que a Europa les novel·les fa molts anys que han deixat de tenir plantejament, nus i desenllaç. Proust no és pas un autor desconegut de Pla, però és que arriba a dir coses d'ell que dites per Pla són gairebé inversemblants, vull dir, dites per un home amb el seu posat pragmàtic i indiferent, relativista i militantment escèptic. En parlar de Proust es transfigura en un admirador ardorós d'allò que probablement no era capaç d'emprendre. De la *Recherche* va escriure que “no hi ha cap frase que no tingui un origen concret ni cap paràgraf que no tingui la seva història. És una obra feta sobre una confusió inextricable i immensa –exactament com és la vida”⁵. Pel que sembla la vida és com la reinventa, una poètica narrativa com la de Stendhal, com la de Cela, com la de Baroja... o com la de Proust, i és difícil imaginar uns models de narradors més contradictoris. Potser precisament perquè Pla sabia que la vida podia ser de moltes maneres i que la seva via de capturar-la, com la d'alguns altres autors de la postguerra, no va ser proustiana sinó stendhaliana, barojiana: rasa, curta, clara i despullada. Com la de Delibes a *El Camino*, com la de

4. SOLER SERRANO, Joaquín, *Conversaciones con José Pla*, Madrid, Sedmay Ediciones, 1975, p. 120. Les converses són de l'any 1961.

5. Prenc la citació del *Diccionari Pla de literatura*, Ed. de Valentí Puig, Barcelona, Destino, 2000, p. 646.

Cela als seus llibres de viatges i a *La colmena*, com la del propi Pla a la prosa i l'assaig de novel·la que és *El carrer Estret*.

Em fa l'efecte, així, que no té res d'innocent una confiança de Pla a les portes d'un llibre petit i sense pretensions, només un recull de coses vistes, i pensades, gairebé com sempre, però que és anterior a *El carrer Estret*. Al pròleg de *Cadaqués*, pel març de 1947, Josep Pla escriu una frase plena d'intenció, i penso que també de significat històric, com una mena d'indici per detectar la intencionalitat d'un estil, d'una poètica narrativa i potser, fins i tot, d'un gènere mateix, el del llibre de viatges, d'observador modest, en to menor, una mica gris i una mica desdibuixat: "En un moment dominat per la fumisteria universalista i les generalitzacions sense volta, m'ha semblat que el més útil i divertit era ocupar-me del que s'ha esdevingut, en el curs dels anys, sobre set o vuit quilòmetres quadrats, més aviat petits".⁶

Les habilitats oratòries –i retòriques– de Josep Pla són moltíssimes –n'ha estudiat un munt Xavier Pla a un llibre excel·lent, *Josep Pla: ficció autobiogràfica i veritat literària* (Quaderns Crema, 1997)– però això afecta poc a la reiteració persistent, gens circumstancial, d'alguns principis essencials, si és vàlid parlar de res essencial en parlar de Pla. Un d'aquests principis té a veure amb la naturalesa artificiosa i angoixant de la novel·la com a forma de falsificació de la vida real, com a forma d'ordenació tramposa del que s'esdevé diàriament, com si l'esforç del novel·lista acabés buscant la usurpació de la veritat de la vida a favor de la veritat falsejadora de l'art del narrador.

El compromís de la ficció narrativa –argumenta Pla– sembla condemnar-la a la mentida per a un esperit molt reticent a qualsevol forma de novel·leria, de fabulació innòcua i allunyada de la vida empírica. El que en aparença és molt a prop d'un vulgar menyspreu de la novel·la és, de fet, una forma coherent de poètica literària, i si voleu narrativa, o potser només enunciativa: Pla fa literatura moral allà on posi els dits, i encunyo això de *literatura moral* perquè tot hi té cabuda, llevat de la manifestació de l'artifici novel·lesc, que rebutja Pla a favor d'un altre artifici, que no és típicament novel·lesc o, si voleu, no pertany a l'àmbit de la poètica de la ficció, però sí de la literatura *tout court*: la cerimònia de l'oralitat humil i espontània, la descarada assumpció d'un artifici de l'ordinari i la mediocritat. Per això els escriptors que respecta de l'àmbit hispànic són Baroja, com a clàssic recent, i també Cela, com a nou escriptor valuós, però només amb la condició que no siguin llegits com a novel·listes.

El que hem d'entendre és que no fan allò que fan els novel·listes dedicats al gènere decimonònic o al fulletó vulgar: lligar i relligar les històries perquè donin sentit a

6. PLA, Josep, *Cadaqués*, Barcelona, Juventud, 1947, p. 7.

allò que no en té, de sentir... La vida que flueix. Per això acaba com acaba *El carrer Estret*: “En fi: la vida –hem de dir la vida– continua al carrer Estret”, que és exactament la mateixa idea que ha expressat per justificar el valor del que fa Cela, i ho hem llegit fa un moment. Només val com a novel·la allò que la dissimula, allò que la fa transparent. No cal dir que això pot esdevenir una poètica de la novel·la, i és la que explícitament van adoptar Baroja, Cela (i Pla): el tall de vida disfressant a l’obra de ficció el que hi ha d’artifici novel·lesc perquè l’artifici busca dissimular-se intensament, funciona d’amagat, com si de veritat allò no fos res més que una transcripció fidel del que mira l’observador. Pla hauria de sentir-se molt a prop de la poètica de la novel·la de Cela quan devia llegir allò que diu el pròleg de *La colmena*: “trozo de vida narrado paso a paso, sin reticencias, sin extrañas tragedias, sin caridad, como la vida discurre, exactamente como la vida discurre. Queramos o no queramos.” I una idea prèvia encara: “mienten quienes quieren disfrazar la vida con la máscara loca de la literatura. Ese mal que corroe las almas; ese mal que tiene tantos nombres como queremos darle, no puede ser combatido con los paños calientes del conformismo, con la cataplasma de la retórica y de la poética”.

Un i altre prenen una decisió d’ordre ètic i moral, una posició davant la vida, conscient i declarada, i en deriven una disposició retòrica i literària determinada, que comparteixen de manera essencial pel que fa a l’art de l’escriptura. I en ambdós casos defugint la retòrica i la grandiloqüència, perquè és aquesta l’atmosfera que domina el temps. El llenguatge de la postguerra, malalt d’inflació perpètua, posa nerviosos novel·listes fets en l’escepticisme d’una guerra i la lectura dels moralistes clàssics: descreguts i poc amics de la mentida verbal. Per això construeixen una retòrica de la banalitat, una cerimònia de despullament...

El paral·lelisme, però, no pot dur-se massa lluny tampoc, perquè els móns narratius són massa dissímils. Un excel·lent lector de Pla, el novel·lista Miguel Sánchez-Ostiz, comprèn bé la renúncia de Pla a les històries sanguinàries i tèrboles del camp i la ruralia, històries fosques de brutalitats inhumanes, que són, d’altra banda, tant del gust celià: “uno tiene la sospecha de que a Pla, de haberse puesto a contar por lo menudo historias en verdad sombrías le habrían partido el alma. Seguro. Pocas bromas con el campo”.⁷

Cal lligar aquestes de poètica narrativa amb aquelles altres que exposen el que ha de ser la literatura del present. L’arrel del compromís del novel·lista no és, ara, a la postguerra, en una forma de ficció novel·lesca més o menys dramàtica i convincent, sinó en un altre lloc de l’experiència literària, aquell on la ficció i la crònica es toquen i fins i tot es confonen, perquè l’impuls que mana no és la construcció

7. SÁNCHEZ-OSTIZ, Miguel, *Las estancias del nautilus*, Valencia, Pre-Textos, 1998, p. 184.

ficció i imaginativa, sinó l'emmirallament despul·lat de la degradació humana. L'enemic no és la realitat mateixa, sinó la retòrica que la vesteix i la falseja, o la que atenua els seus ingredients més vulgars i previsibles perquè la ideologia i el moment històric d'afirmació triomfalista d'un règim han esborrat de la literatura el rastre de la veritat de l'experiència.

Dionisio Ridruejo va deixar escrit molts anys després de la postguerra el significat que va tenir un llibre tan banal, tan buit de pretensions i tan intencionat com el *Viaje en autobús* de Pla, el 1942. I s'ha de pensar que això està escrit en plena efervescència d'afirmació patriòtica i de feixisme ideològic, que un llibre tan discret de ressonàncies mítiques, tan planer d'escriptura i d'intenció neix quan l'Espanya oficial s'ha decidit a enviar patriotes a la *División Azul*, entre els quals el mateix Ridruejo: "*Fue uno de los libros de conjuro o desmitificación del ambiente retórico más eficaces de la postguerra y una delicia para cualquier lector de gusto*".⁸

I m'agradaria subratllar que aquestes són paraules, precisament, d'un dels agents d'intoxicació retòrica més eficaços i precoços de l'època, el mateix Ridruejo. El que té de devoció planiana ho té també de palinòdia, d'autocrítica que, en aquells moments, ja no és només retòrica i literària, sinó també ideològica. Ridruejo va comprendre, amb el temps i la seva pròpia evolució, que al darrera de l'estètica literària de Pla hi ha un sentit que li és solidari, i que és el que aprendrà el propi Ridruejo com a autor i com a escriptor ell mateix. Però no fou l'únic que va entendre la urgència d'una prosa depurada per netejar els cervells saturats d'ampul·lositat.

Un jove falangista amb afeccions literàries, Julián Ayesta, va dir-ho d'una manera contundent i molt crua, directa. Encara no era l'autor d'una esplèndida novel·la curta, clàssic clandestí de les lletres de la postguerra, *Helena o el mar del verano*, (també és de 1951), però potser començava a forjar-ne la idea quan va escriure un article violent, d'estirp falangista, precisament contra els companys d'armes literàries, i més encara contra el tuf retòric d'un temps de prosa ampul·losa i banal. "*¿Por qué esa manía de escribir siempre con ese énfasis interno, como si nuestras palabras fuesen a ser grabadas en mármoles perennes y tuviesen que tener un valor pedantemente intemporal? ¿Por qué no escribir ceñidos al momento, con graciosa humildad? ¡Qué horrible ausencia y de salero y de humor!*"⁹

La transcendència impostada i la renúncia a la designació neta de les coses són trets molt visibles d'una mena de prosa infatuada usual del temps. Potser per això, la prosa de Pla i la d'alguns altres va poder servir com antídote exemplar contra la malaltia. De fet, l'article que acabo de citar de Julián Ayesta el va motivar la seva

8. RIDRUEJO, Dionisio. *Sombras y bultos*, Barcelona, Destino, 1983, p. 174.

lectura recent de dos assajos de dos esplèndids prosistes, i tots dos poetes: el primer és Juan Ramón Jiménez, que va publicar un comentari a *Nada* en forma de carta oberta a Carmen Laforet, a la revista *Insula*, i l'altre és un càlid article de Dámaso Alonso, de to també veladament autobiogràfic, publicat en una petita revista del moment i on tractava de la gestació amistosa i literària del que allà mateix havia d'anomenar *generación del 27*.

El valor modèlic de la prosa de Pla com a exercici d'intel·ligència honesta, sense embuts retòrics –o simulant l'absència de retòrica– varen detectar-lo alguns lectors i escriptors de l'interior –penso ara ràpidament en Joan Fuster–. Però em sembla molt més significatiu de tot el que intento explicar el fet que fos al mateix exili on alguns varen intuir el valor transcendent no tant d'un pensament pròpiament dit com, només, d'una manera de pensar i escriure, gairebé al marge del que s'havia de dir amb aquella prosa, o del món d'idees que aquella prosa havia d'expressar. Al·ludeixo a un article publicat als *Quaderns d'Estudi*, el 1947, i que conec per la citació que fa Xavier Pla al pròleg de la seva edició de les cartes d'Eugení Xammar a Josep Pla. L'autor és Claudi Ametlla i el seu article, “Una interessant evolució dins de Catalunya”, caracteritza el paper de *Destino* a l'Espanya del moment com a revista que es permet *ridiculitzar la mística oficial*. En particular, però, de Pla diu amb gran perspicàcia el següent: “Una bona part de la copiosa prosa –ai, tan llegívola!– d'aquest extraordinari periodista comptarà com la més corrosiva i destructora que s'hagi escrit en aquest temps contra el règim imposat al país. I amb aquell aire de conformisme bon jan, tan insidiós i penetrant!”¹⁰. En absolut està parlant del contingut subversiu dels seus articles ni tampoc de reivindicacions polítiques i ideològiques; està parlant del mateix ingredient que fa d'alguna literatura del temps el testimoni d'una rebel·lia estètica d'arrel ètica, el fastigueig de la farsa i la urgència de retrobar el sentit de les coses restaurant el respecte pel *mot just*.

La insistència de Pla en el model stendhalià potser té més a veure amb aquesta mena de principi ètic, com a justificació d'una estètica, al·lèrgica a la fumisteria moral, abans que amb un model de novel·la veritable. La cerimònia del seu estil és la retòrica de la humilitat com a única forma educada –distant, irònica, elegant i tolerable– de l'exercici del moralista que defuig sermonejar, de qui mira sense maledicència però també sense innocència, qui escruta com si només mirés pel damunt, perquè ho escriu des d'una fingida indiferència d'observador casual, d'aquell a qui no afecta

9. El text vaig reproduir-lo a l'antologia *Crònica de una deserció. Ideologia y literatura en la prensa universitaria del franquismo, 1940-1960*, Barcelona, PPU, 1994, p. 103 però va publicar-se originalment a la revista *Alfèrez*, números 14-15, del 30 d'abril de 1948.

10. XAMMAR, Eugení. *Cartes a Josep Pla*, Barcelona, Quaderns Crema, 2000, p. 42, edició a cura de Xavier Pla.

el que relata, mentre l'afecció emocional, o la repercussió de sentit s'esvaeix, es desdramatitza, potser es *vegetalitza* com a forma d'equilibri ètic de l'estètica, sense sentimentalisme ni melodrama, però tampoc amb connivència ni complicitat. És una rebel·lia menor de moralista sense expectatives d'il·luminació, que defuig el patètic to pamfletari, perquè està remenjat d'escepticisme incurable, però no de renúncia a la vida i les seves petites coses. Potser per això em sembla transcendent i autènticament planiana la confiança que filtra el narrador d'*El carrer Estret* al voltant dels seus interessos com a home. La veu que parla és la de Pla, el mateix Pla que ha escrit, no fa gaire, el pròleg esmentat de *Cadaqués*. Després de fer una primera síntesi del carrer on ha de viure, el narrador medita: "És certament ben poca cosa, però si se'm permetés faria una confessió: les *poques coses* cada dia m'apassionen i m'agraden més. Estic tan fatigat de constatar que darrera de les *grans coses* no hi ha absolutament res, que tendeixo gairebé inconscientment a valorar les coses amb un criteri contrari a les seves dimensions externes." (p. 46).

La naturalesa ètica, o el component bàsic de personalitat que hi ha darrera d'un estil, i potser també darrera d'un plantejament novel·lesc, l'ha vist molt bé, un altre cop, el mateix escriptor que he citat fa un moment, Miguel Sánchez-Ostiz: Pla "*habla del mundo entorno con una distancia que a veces parece hasta desinterés, como si el mundo fuera un espectáculo que le resultara por completo ajeno, como si él no estuviera ahí más que de paso: acertó a pasar por ahí y se quedó un rato a mirar. (...) Parece que no le gusta nada, parece que ve las cosas desde lejos, con la mirada entornada de las fotografías donde aparece achinado y sonriente, con un pitillo de picadura andullo en la boca*".¹¹

I molt significativament enllaça la persona de Pla amb la persona d'un membre de l'amplíssim *clan* Baroja, amb qui les afinitats sovint són òbvies, però d'altres vegades ho són menys. Aquesta que observa l'autor de *Derrotero de Pío Baroja* em sembla determinant: detecta el mateix tarannà de fons a Pla i a Julio Caro Baroja quan diu "*que no es que no haya que creer, sino que hay que hacerlo de manera descreída, es decir, aparentando que se cree poco en las cosas*".¹²

Potser és aquesta una forma radical de la cerimònia de l'escriptor permanentment amagat al darrera de la prosa, emmascarat i caut, irònic i distant, però sense ultrapassar mai la línia que aboca al nihilisme recalcitrant, sense anar més enllà del que faria inhumana la pròpia vida: l'estil de la distància està fet de protocols modestos i lletra petita, una retòrica allargassada de la humilitat, la mateixa que utilitzava Pla quan el feien xerrar amb un micròfon al davant, o en una entrevista,

11. *Las estancias del nautilus, op. cit.*, p. 183.

12. *Ibidem*.

desfent la realitat fonent-la en un estil de distanciament refredador i escèptic, sistemàticament relativitzador. Potser és veritat que això respon a un mecanisme de supervivència... com diu Sánchez-Ostiz, però no pot ser altra supervivència que la moral, la protecció de la privacitat davant de l'atac o l'agressió aliena. L'aïllament de Pla a la postguerra no va ser capriciós ni gratuït, i respon nítidament a un model de vida de solitud volguda i confessadament amarga.

L'eina de preservació de la independència de criteri i pensament, d'escriptura i vida, va ser un estil i una mena de simulacre de la indiferència, d'actitud desmenjada que fingeix cedir la raó davant la ira o l'agressivitat, una mica indolent i passiu per a defensar res, perquè probablement tant se val. O, tant se val, mentre aquest tarannà faci viables dues coses: la poderosa i incessant escriptura contra la manera de viure i de pensar de la major part dels homes i la difusió d'un esperit escèptic com a antídote fulminant contra la fumisteria i les espurnes falses d'una llengua adulterada.

Aquest tarannà és en el seu dibuix més elemental, en el fet mateix de la seva presència escrita, el que entenc com a forma incisiva i poderosa de resistència a la badoqueria i la trivialitat barroquitzada del franquisme. L'expressió literària d'un moralista com Pla fou una novel·la sense novel·leria, apropada al no res de la crònica intimista i banal, però, precisament per això, i precisament en aquell moment, dotada d'un sentit higiènic, d'una voluntat de netejar els cervells de la infecció d'una llengua envilida de retòrica. Allò és el que fa d'algunes novel·les del temps – i *El carrer Estret* n'és una – peces de convicció d'una estètica de la veritat contra la indecència de la floritura borda.

UNA LECTURA DE LA NOVEL·LA *EL CARRER ESTRET*

Lluís Bonada

Universitat Pompeu Fabra

“De Barcelona, per a anar a Torrelles en tren, s’ha de baixar a l’estació de Marina de Torrelles. En aquest lloc, i connectada amb els trens principals, hi ha una línia d’autobusos que després d’un viatge de dotze o tretze quilòmetres us deixa a la població.” Amb aquesta evocació d’un trajecte, comarcal i urbà a la vegada, s’obre *El carrer Estret*,¹ la primera novel·la de Josep Pla i, al mateix temps, un dels llibres més llegits del seu autor, si hem de fer cas de les seves nombroses reedicions.

El narrador es personifica, s’humanitza, a la frase següent –inici del segon paràgraf– a través d’una impressió personal i d’una crítica. Tot –insistim– en una sola frase: “El viatge no seria pesat si els autobusos fossin suficients”... Ha trobat pesat el viatge i critica els autobusos per insuficients.

A continuació, detalla els efectes negatius d’aquesta insuficiència: “Sovint s’hi ha d’anar dret o sobre el sostre ventejat. A l’estació, la gent baixa del tren, es posa a córrer i ocupa el carro per assalt, a trompada seca.”

Seguidament, torna a aparèixer l’autor: “Com que jo ignorava aquests costums del meu nou país de residència, quan he pujat en l’autobús...”, i relata el seu cas.

Arribats a aquest punt de l’arrencada de la novel·la, la pregunta (la qüestió que el relat planteja) és –al meu entendre– decididament clara: no estarem llegint un llibre de viatges?

Hi ha un viatger-narrador; hi ha un trasllat. Hi ha un contrast: en aquest cas, com tants llibres de viatges, de la gran ciutat a un poble. I un descobriment: el viatger-narrador el fa per primer cop, com la majoria de llibres de viatges. Contrast i descobriment formen les dues cares de la mateixa moneda. No descobreix el poble de Torrelles, descobreix el poble, descobrirà la vida de poble. El contrast i el descobriment s’enriqueixen mútuament.

Josep Pla ja ha informat al lector, en el pròleg, que la novel·la neix de la idea stendhaliana del mirall, de fer passar un mirall per una petita població del país, anomenada Torrelles, de quatre mil habitants; nom literari, com és prou conegut, del seu Palafrugell, font d’inspiració de la ficció novel·lesca.

1. PLA, Josep, *Barcelona*, Editorial Selecta, 1951.

Però la idea stendhaliana del mirall no serveix només a Pla per justificar l'absència en el relat del que ell anomena *artificiositat d'un argument travat i d'una arquitectura tancada*. L'ajuda de la mateixa forma que va ajudar Stendhal a escriure *Le Rouge et le Noir* (*El vermell i el negre*)... A Stendhal, la idea li va donar la fórmula narrativa que li va permetre construir una novel·la. Que l'ajudés a crear un text que fos considerat una novel·la per la retòrica i el convencionalisme de la crítica; que resolgués, per tant, els seus problemes tècnics, les seves servituds tècniques, però que no deixés de ser l'obra personal que era tota la seva obra, formada bàsicament per dietaris i cròniques, fossin de viatges o no ho fossin... La idea del mirall, que per ella mateixa resumeix l'estètica novel·lesca de Stendhal –i també la de Pla, com confessa– no es redueix només a la metàfora del mirall. Si es limita a la idea del mirall, Pla no hauria tingut la necessitat d'invocar-lo aquí: ja ho va fer amb el títol-manifest del seu primer llibre, *Coses vistes*. En aquest llibre –recordem-ho– l'únic autor que Pla esmenta en el pròleg és Stendhal.

Vegem, doncs, què diu exactament l'autor francès sobre el mirall: en l'epígraf del capítol XIII de *Le Rouge et le Noir*, reproduïx una frase que atribueix a Saint-Réal, un historiador del XVII que ell tenia en gran consideració: “Una novel·la és un mirall que es passeja al llarg d'un camí”. Posteriorment, el novel·lista se la fa seva dins del text. En el capítol XIX del segon volum, diu: “Escolteu, mestre, una novel·la és un mirall que es passeja per una llarga carretera”.

La frase és una creació stendhaliana. Saint-Réal no la va dir mai, però potser va motivar-la. En un dels llibres de l'*abbé* que Stendhal llegeix, *De l'usage de l'histoire*, es diu que la història fa veure el lector, “com en un mirall, la imatge de les seves equivocacions”. Ben típic de Stendhal, l'atribució a una altra persona d'una idea original pròpia. És –com se sap– el recurs que tenia per construir el seu *jo*, i projectar-lo en els llibres, sense afectació ni caigudes en la vanitat, per passar de l'egoisme –vici general– a l'egotisme –virtut particular.

Va ser Maurice Bardèche, aquell stendhalià, el que l'any 1947, va advertir² que no s'havien vist totes les propietats de la fórmula stendhaliana. La frase consta de tres elements: el mirall, el passeig i el camí. I Bardèche considera que tanta significació tenen els dos elements restants (el passeig i el camí) com el primer (el mirall). La frase –diu– suggereix la passivitat del novel·lista, que segueix el camí i es limita a anotar les impressions del viatger. És a dir, el novel·lista és un viatger. En el cas de Stendhal, viatger impenitent, ho continua sent; no ho deixa de ser. També és el cas de Pla, com sabem.

2. BARDÈCHE, Maurice, *Stendhal romancier*, Paris, La Table Ronde, 1983.

L'advertència de Bardèche –feixista notori– no va ser recollida pels crítics posteriors fins molt més tard. Pierre-Georges Castex, en el seu estudi de *Le Rouge et le Noir* de 1967³, coincideix amb Bardèche a dir que en la fórmula hi ha tres mots essencials:

– Primer, el mirall, en el qual –diu– es reflecteixen en una veritat irrefutable els personatges i la societat en la qual es mouen.

– En segon lloc, el passeig, que simbolitza la mobilitat constant i el dinamisme del ritme.

– I, finalment, el camí, que indica que es tracta d'un horitzó, d'un espai, concret, ben delimitat.

De tot això podem deduir que és aquesta fórmula allò que obliga Stendhal a fer, com s'ha observat més d'un cop, una novel·la del present. Ell n'era ben conscient. No oblidéssim que el títol de *Le Rouge et le Noir* conté el subtítol de *Crònica de 1830*.

La idea del novel·lista-viatger va anar madurant entre alguns stendhalians, fins al punt que, l'any 1989, ja es va publicar un estudi monogràfic, *Stendhal aller-retour ou les romans d'un voyageur*⁴. En aquest estudi es defensa la tesi que, a part de *Le Rouge et le Noir*, també *La Chartreuse de Parme* i *Lucien Leuwen* són novel·les d'un viatger.

Què va fer, finalment, Stendhal, amb les seves novel·les i què és el que Pla utilitza per escriure *El carrer Estret*?

Ho diré de manera concisa: aplicar el gènere de la literatura de viatges a la novel·la, al gènere de la ficció. O amb altres paraules: escriure la crònica d'un viatge fictici a partir del coneixement de la realitat contemporània.

Le Rouge et le Noir comença amb la descripció objectivada d'una petita ciutat de comarques i la visió que en rep el foraster anònim que la visita per primer cop. I *El carrer Estret* engega amb la descripció del viatge que fa el visitant que per primer cop arriba a una petita ciutat de comarques. Totes dues fórmules són habituals, típiques, dels inicis de les cròniques de viatges o dels inicis d'una etapa d'una crònica de viatges, que fet i fet és el mateix.

A partir de l'arribada a la població, el viatge, la col·locació del mirall per part del viatger, es farà dins la població. No hi haurà més trajecte que l'intern. Per reduir-ho més, en el cas de la novel·la de Pla, al voltant d'un carrer. Per tant, el viatger, en restar-hi, ja no cal que sigui el turista dels llibres de viatges. En el cas de Pla serà un

3. CASTEX, Pierre-Georges, *Le Rouge et le Noir*; París, SEDES, 1967.

4. GOUIN, Thierry, *Stendhal aller-retour ou les romans d'un voyageur*; Lyon, Presses Universitaires de Lyon, 1989.

manescal que ve a ocupar-ne la plaça. Però podia ser un malalt que hi fes una llarga estada per recuperar-s'hi: la novel·la no hagués variat gens i la cuinera Francisqueta podia haver-se mantingut –o, en altre cas, convertit– en la dona que li hagués llogat una habitació. La feina de manescal del narrador té molt poca importància en *El carrer Estret*. Stendhal no comença les seves novel·les amb la intriga, sinó que comença de turista. (Pla va més enllà: elimina la intriga). Això ho va percebre a la perfecció Jean Prévost en el seu estudi del 1942 titulat *La créations chez Stendhal*⁵, un fragment del qual s'ha utilitzat com a pròleg de l'edició de l'any passat de *Le Rouge et le Noir*; de Folio Classique⁶. Per cert, que l'edició contempla el fet que Prévost el va escriure dos anys abans “de la seva mort heroica en els combats de Vercors, l'agost de 1944”.

És un esment sorprenent en un volum literari, però té el seu sentit, la seva explicació: la reivindicació del màrtir de la resistència stendhalià intenta contrarestar la llarga tradició stendhaliana dretana i –durant la Segona Guerra Mundial– col·laboracionista dels Maurras, Léautaud, Bardèche, Ramón Fernández, etc. La reivindicació de Stendhal com una glòria francesa la fa la *intelligentsia* francesa de dretes en un moment (finals del XIX principis del XX) en què la dreta intel·lectual francesa té molt de prestigi.

Prévost ens fa veure, sense haver reflexionat sobre l'aplicació del llibre de viatges a la novel·la stendhaliana, que el novel·lista Stendhal, com tots els grans novel·listes, s'ocupa més “de teixir lentament una realitat, de formar una substància plausible de fets molt senzills, barrejats amb realitats històriques o geogràfiques acceptades per tothom”.

Aquesta suma de detalls plausibles té dues virtuts, diu Prévost: al mateix temps que situa la novel·la, obté la bona confiança del lector. És l'equivalent de la *captatio benevolentiae* de l'antiga retòrica.

El lector –ens diu de fet Prévost i ens diria si hagués pensat en el viatge– és amablement convidat a fer un viatge i a descobrir al mateix temps allò que el narrador descobreix: la sensació de realisme, de veritat, és, d'aquesta manera, màxima, inqüestionable.

El teixit lent de la realitat de la qual parla Prévost és la col·locació del mirall al llarg del camí de la qual parlen també Stendhal i Pla. La rica matèria dels detalls acumulats pel mirall al llarg del camí –diu Bardèche– imposa a Stendhal un ritme de progressió que no es pot sotmetre a cap arquitectura. “És una espècie de respiració natural de la invenció poètica”, diu Bardèche. Com veiem, si Pla no volia arquitectura, va triar el millor model.

5. PRÉVOST, Jean, *La création chez Stendhal*, París, Gallimard/Idées, 1974.

6. STENDHAL, *Le Rouge et le Noir*; París, Gallimard, Folio Classique, 2000.

La tècnica de la crònica de viatges actua en la novel·la stendhaliana com una fórmula, segons Thierry Gouin: també en *El carrer Estret*.

El viatge és la forma del relat. El narrador és un viatger que pot projectar la seva personalitat, en la manera de veure les coses i de triar les coses que vol veure. Que expressa sensacions i opinions, que fa trobades, que parla amb la gent, que escolta les històries de la gent o que la sent parlar. El narrador és un personatge, com ho són els grans cronistes de viatge. És, en definitiva, un memorialista. Bardèche parla, en aquest sentit, de la lectora que té la sensació, en llegir una novel·la determinada de Stendhal, de llegir unes memòries. I ell diu que aquesta sensació la té en totes les novel·les.

La tècnica del narrador-viatger ofereix un altre atractiu: la dualitat de perspectives, en expressió de Prévost. Perquè el narrador no és un simple testimoni, tot i que mai no renuncia a aquesta funció. És testimoni, mitjancer, de les veus recollides, però, alhora, de la seva pròpia veu.

Però hi ha molts més avantatges. Per exemple, la naturalitat en la incorporació de les descripcions satíriques, que mai no desencanaixen i que serveixen de contrapunt. O bé l'acceptació, per part del lector, del ritme desigual. El lector accepta que el temps s'aturi o s'agilitzi, perquè el narrador és un viatger *arbitrari* que no roman subjecte a cap regla narrativa sagrada, a cap esquema *literari* (posat així, en cursiva), només subjecte a l'atzar, als avatars del viatge.

I ja no diguem la digressió, llarga o curta: mai no desentona, sempre quedarà ben encaixada en la veu del narrador, la coherència del relat. Deixarà de ser digressió, perquè no serà un desviament del fil narratiu, memorialístic.

El lector també accepta, en entrar inconscientment en l'acreditada i invisible —per a molts— fórmula de la crònica de viatges memorialística, aquesta *ironia paternal*, tan típica de Stendhal i d'*El carrer Estret*.

Una de les característiques del novel·lista Stendhal més valorades per Ramon Fernández⁷ és producte de la tècnica del viatge. Ens referim a la desconsideració que ell fa del per què de les coses, de les causes dels fets: el viatger no té temps per buscar-les... “La trama del relat —diu Fernández— està formada per imatges concretes, visions, sentiments que no tenen cap més raó d'aparèixer que la seva aparició, de cap més ordre que un cert moviment mental, d'un ordre que segueix l'ordre o el desordre de la vida, i que a més a més provoca associacions divergents.”

L'aplicació de la fórmula de la crònica de viatges a la ficció tenia un risc evident: la caiguda en el pintoresquisme, en l'exotisme, en la descripció gratuïta. Stend-

7. FERNÁNDEZ, Ramon, *L'autobiographie et le roman. L'exemple de Stendhal*, París, Grasset, dins *Messages*, 1981.

hal i Pla no hi van caure mai, tot i que la temptació hi era. Per quina raó? Doncs perquè tots dos odiaven el pintoresquisme fàcil –Stendhal acusava Walter Scott de caure-hi en els seves descripcions–, per bé que aquest actuava en detriment de l'essencial, la pintura dels costums i dels sentiments. No hi van caure perquè tots dos, abans que novel·listes, eren uns moralistes.

La tendència natural de molts comentaristes o crítics ha estat la de menystenir *El carrer Estret* perquè no hi ha grans personatges. Només el de la minyona (Francisqueta), que sembla gaudir d'un tractament menys “superficial”, és destacat com a “gran creació planiana”. Desconeixen les intencions de l'autor, pensen en un sol model de novel·la i s'obliden que en el lector actua un grandios personatge, el del narrador, que sota l'aparença d'un manescal és, com saben els lectors de Josep Pla, Pla mateix. I si no ho saben, són igualment víctimes del seu poder de seducció... Per aquesta raó, el seguiment de l'obra per part dels lectors ha estat tan constant i afectuós en tots els seus primers cinquanta anys d'existència.

Novel·la i autobiografia es confonen en Pla. Perquè, com hem vist, acosta la novel·la al gènere autobiogràfic de la crònica de viatges. I perquè, abans d'això, ja va acostar l'autobiografia a la ficció o –si voleu– a la planificació literària: la seva autobiografia no significa la vida escrita pel mateix biografiat, sinó la d'un ser imaginat compost per elements extrets de la vida i de l'experiència de l'autor, com diu Ramón Fernández de Stendhal.

JOSEP PLA I L'EDITOR JOSEP MARIA CRUZET

Antoni Vilanova

Catedràtic emèrit de la Universitat de Barcelona

Deixant de banda alguna trobada esporàdica a les sessions literàries de la Casa del Llibre, a les quals jo assistia com a simple espectador, no vaig arribar a conèixer personalment Josep M. Cruzet fins que, per raons editorials molt concretes, en ell estava molt interessat, ens posà en contacte, a instàncies seves, el meu mestre i amic Martí de Riquer. Amb els seus coneguts dots de persuasió i en els termes més convincents, Riquer em presentà, en efecte, en aquella primera entrevista, com la persona més idònia per fer-se càrrec de l'edició de les *Obres completes* del meu oncle-avi, el popular costumista barceloní Emili Vilanova, que Editorial Selecta havia programat en el seu pla de publicacions i que vaig tirar endavant amb una certa urgència. Plenament convençut pels arguments del meu presentador que jo era l'home que ell buscava, i sense altres credencials que una edició de bibliòfil de la novel·la *Tristeta*, il·lustrada i publicada el 1947 per l'amic Jaume Pla, Cruzet m'encarregà aquell mateix dia, sense dubtar ni un moment, l'edició i pròleg de l'obra completa del meu il·lustre avantpassat. Encàrrec que jo vaig acceptar amb gran il·lusió i entusiasme i que, un cop acabat, després d'una immensa feina de compilació i recerca, es va publicar l'any 1949 a la Biblioteca Perenne, en un gros volum relligat de gairebé mil tres-cents pàgines, encapçalades per un llarg estudi biogràfic de l'autor, ple de notícies inèdites, que mig segle després s'ha pogut reeditar en forma de llibre.

Malgrat la bona acollida de què fou objecte aquesta edició, avui totalment exhaurida, és evident que l'estreta i cordial relació professional que, a partir d'aquell moment, vaig mantenir amb Josep M. Cruzet no fou pas deguda als meus possibles mereixements com a prologuista i biògraf d'Emili Vilanova, sinó més aviat al meu nou estatus com a crític literari del setmanari *Destino*, al qual vaig accedir a començaments del 1950 per iniciativa del seu director, el meu bon amic Ignasi Agustí. Atesa l'especial atenció que, des del primer moment, jo havia dedicat en la meva secció setmanal a les noves publicacions en llengua catalana, equiparades de manera deliberada als títols més significatius de la literatura espanyola i estrangera recent, no és estrany que aquesta orientació crítica, destinada a poten-

ciar i a afavorir la difusió i el conreu de les nostres lletres, oferís unes possibilitats insospitades als ambiciosos projectes del gran editor barceloní.

Josep M. Cruzet fou, en efecte, un dels primers editors d'aquest país que planificaren sistemàticament la publicació dels llibres que llançaven al mercat, orquestrant oportunament la seva aparició mitjançant una campanya publicitària prèvia, hàbilment combinada amb una recepció crítica capaç de desvetllar l'interès dels possibles lectors. Per dur a terme aquests propòsits, no només es valia de les nombroses relacions, coneixences i amistats de què disposava en diaris i revistes, sinó que, molt sovint, no dubtava a recórrer a l'afany de notorietat dels mateixos autors, sempre desitjosos que un periodista de fama o bé un crític prestigiós dediqués un comentari favorable al seu darrer llibre.

Segons es desprèn clarament de les delicioses *Cartes a Pere*,¹ que comprèn gairebé mig segle, respecte la necessitat d'organitzar adequadament la propaganda de la seva obra, Josep Pla era exactament del mateix parer que el seu editor. Des de la publicació del seu primer llibre, *Coses vistes*, l'any 1925, és fàcil copsar en les seves cartes una preocupació obsessiva per aconseguir que les seves obres prenguin una bona acollida en les pàgines de la premsa i no siguin víctimes del *mutisme general*.

Per assolir aquest objectiu no només especifica minuciosament els crítics als quals s'ha d'enviar un exemplar, sinó que escriu unes ratlles als que coneix menys o li inspiren més respecte, i parla directament amb els amics que col·laboren regularment en els principals diaris barcelonins i madrilenys.

Així, per exemple, a propòsit de *Coses vistes*, el febrer del 1926 confessa al seu germà que per contrarestar el silenci inicial amb què ha estat acollit el seu llibre, s'ha decidit "a fer unes certes gestions que han començat de donar resultat. Deus haver vist el primer article d'en Crexells"...² Pel que fa a *Llanterna màgica*, Pla dóna instruccions concretes a Pere sobre la distribució dels exemplars de premsa: "No s'ha d'enviar el llibre a cap diari ni a cap revista. S'ha d'enviar el llibre als Srs: Carner, Josep; Montoliu; Gómez de Vaquero ("El Sol"); Díez Canedo ("La Voz"); Aguilar ("Día Gráfico"); Xammar, a Berlín; Joan Crexells; Jaume Pi i Sunyer (Universitat de Saragossa) i Jaume Carrera ("La Veü de Catalunya"). A ningú més."

"Segons em digueren l'Ynglada i en Nicolau, en Gaziol té ganes de parlar bé de mi i no sap com fer-ho. L'he atacat massa. S'hauria de trobar una manera indirecta que no arribés a donar la sensació que el prec surt de mi perquè en parlés a "La Vanguardia". Faria un gran reclam digué el que digué."³

1. PLA, Josep, *Cartes a Pere*, edició a cura de Xavier Pla, Barcelona: Edicions Destino, 1996.

2. *Ibidem*. carta 75. febrer de 1926, p. 104.

També a propòsit de l'aparició de *Llanterna màgica*, el 22 d'agost de 1926, Pla es lamenta des de Berlín de la impossibilitat de desplegar des de tan lluny els seus dots de persuasió a favor del seu llibre prop dels crítics barcelonins: "Fa masses anys que he perdut el contacte amb la gent de Barcelona. Si pogués parlar directament amb la gent i influir una mica, moltes coses que la crítica diu no les diria."⁴ Plenament convençut de la qualitat del seu llibre, el nostre gran escriptor està segur que la *Llanterna* es vendrà, però al mateix temps veu molt clar que la crítica catòlica li serà absolutament contrària i que serà del tot necessari fer un front comú per defensar-la dels seus atacs: "S'hauria de fer un esforç i demanar als amics que treguin el sant cristo gros. En Plana, l'Aguilar, en Fabra, en Sagarra, l'Armengou, en Rahola –si és possible en Carner i en Gaziel– hauran de fer alguna cosa."⁵

Pel que fa a l'aparició del volum següent, *Relacions*, publicat l'any 1927 i dedicat al seu germà Pere, Josep Pla, sense dubtar ni un moment, es mostra plenament disposat a fer-se responsable ell mateix de la propaganda del llibre, fins a l'extrem de demanar que en parlin a tota la gent del ram que coneix, cosa que, com subratlla amb reiterada insistència, no havia fet mai. Un seguit de cartes escrites des de Leeds (Anglaterra), el mes de febrer del 1927, i després des d'Ajaccio (Còrsega), els mesos de març i abril del mateix any, demostren clarament el seu ferm propòsit d'explotar sense escrúpols de cap mena la bona voluntat dels seus amics escriptors: "Jo estic disposat a fer tot el que sigui necessari, fins a demanar que la gent en parli, cosa que no havia fet mai."⁶

"He escrit aquests dies una vintena de cartes a la gent que m'ha semblat parlant del llibre. Aquestes coses no les havia fet mai, però ja et vaig prometre que faria tot el que pogués. A veure ara com irà. Jo em penso que la marxa del llibre es veurà els primers dies. Si marxa bé, posa'm un telegrama. Escriu. Ja pots suposar que estic interessadíssim en tot el que pot passar."⁷ "L'èxit depèn d'aquesta setmana. Per ara, tothom calla. Ja veurem. Jo ja et vaig dir que vaig escriure a tothom. Quan tingui els exemplars que he demanat, escriuré a la gent que falta. Si el llibre va bé, tot s'arreglarà. He enviat retrats. He fet tots els papers de l'auca. La vida és complicada."⁸ "Jo ja et vaig dir que faria tots els papers de l'auca; els he fet i els faré encara. He demanat a tothom amb el qual una demanda així es pot tractar d'una

3. *Ibidem*, carta 86, juny de 1926, p.120.

4. *Ibidem*, carta 97, agost de 1926, p. 133.

5. *Ibidem*, carta 103, octubre de 1926, p.143.

6. *Ibidem*, carta 116, febrer de 1927, p. 165.

7. *Ibidem*, carta 120, març de 1927, p. 171.

8. *Ibidem*, carta 121, abril de 1927, p. 173.

manera discreta que parlés del llibre. M'he fet retratar... Si el llibre, a pesar de tot, no marxa n'hi ha per tirar-se un tiro.”⁹

Aquesta obsessió, a primera vista exagerada, per la promoció i comercialització de la seva obra, que és el tema constant d'aquestes primeres cartes, s'explica per les complicades implicacions econòmiques que condicionen la publicació dels quatre primers llibres de Josep Pla, descobertes amb gran precisió i riquesa de detalls per l'amic Xavier Pla, en el pròleg que encapçala la seva modèlica edició de les *Cartes a Pere*. Amb aquests antecedents que, com es pot veure, ens mostren el gran escriptor pendent alhora del ressò assolit i de l'èxit de venda obtingut per cadascun dels seus llibres, no és estrany que l'autor d'*El carrer Estret* arribés, anys més tard, a una entesa perfecta amb l'editor Josep M. Cruzet, dominat, com hem vist, per una preocupació idèntica. En un text escrit el 19 de febrer de 1962, amb motiu de la tràgica mort del gran editor, inclòs posteriorment en el volum *Notes per a Sílvia*, Josep Pla va descriure en els termes següents les immillorables circumstàncies en què s'havia desenvolupat aquesta relació: “Cruzet ha estat el meu editor. He fet amb ell, entre una cosa i l'altra, prop de trenta volums catalans. No hem tingut mai la més petita dificultat. Abans de la guerra, a l'època de la Llibreria Catalana, o sigui, a l'època de López-Llausàs, també férem molts volums, sense que s'hagués produït mai cap obstacle. Cruzet era un català amb els defectes i les qualitats inherents. Era un home de la moderació. Era un gran treballador, ordenat i precís: feia una gran quantitat de feina sense semblar-ho. Li agradaven, naturalment, els diners. Suposo que era molt ric. És perfectament plausible i normal. Era gasiú i tenia el mal gust natural. Em vaig entendre sempre bé amb Cruzet, no solament en el terreny de les idees, sinó en el de la pràctica. Hi ha el tòpic de l'autor sempre renyit amb l'editor. En el cas de la nostra relació no es produí mai cap topada.”¹⁰

Possiblement el punt de coincidència més important entre aquests dos homes tan diferents fou l'admirable obstinació amb què ambdós es proposaren d'assegurar la continuïtat de la nostra cultura mitjançant la represa de l'activitat editorial en llengua catalana, brutalment estroncada per la fèrria prohibició d'editar llibres de nova creació durant els anys de la immediata postguerra. Quan l'any 1946 el règim comença a autoritzar la publicació d'obres literàries en català, passades prèviament pel control de la censura, alguns dels més conspicus representants de l'exili interior, partidaris de la resistència a ultrança, pretenen aferrar-se a un aïllament suïcida i propugnen una actitud de voluntària abstenció que allunyi tota

9. *Ibidem*, carta 123, p. 174-175.

10. PLA, Josep. *Notes per a Sílvia*, OC 26, p. 241-242.

possible sospita de col·laboracionisme. Contra aquesta posició intransigent, que considera totalment estèril, Josep Pla es proclama decidit partidari d'aprofitar la nova tolerància de la censura i, prescindint del just sentiment de greuge que ens pugui haver produït la persecució de la nostra llengua i de les nostres lletres, reprendre, sense dilacions de cap mena, la creació literària en català.

Aquesta situació és la que reflecteix retrospectivament, amb un to clarament polèmic i un punt de càustica ironia, l'esplèndid retrat que, a la segona sèrie d'*Homenots*, dedica el gran escriptor empordanès a la figura de *Josep Maria Cruzet*, editor:

El 1946 no hi havia en el mercat cap llibre català que no hagués estat editat com a mínim deu anys abans. Però la precarietat venia donada sobretot pel fet que no es veia la manera de començar. Així, moltes persones, aclaparades pel desengany, cregueren, i així ho manifestaren, que el cultiu públic de la literatura s'havia d'abandonar, que calia entrar en una espècie de catacumbes literàries, que el fet de no mantenir-s'hi era una espècie d'adhesió a la baluerna imperant i, per tant, que tot s'havia de deixar purament i simplement a la producció del miracle. Vaig tractar de saber en què podria consistir aquest miracle, i sempre vaig ésser reconduït a la porta amb una rialleta de suficient pedanteria per part de la persona visitada. Altres, diríem més comprensius, cregueren que l'estat general de les coses aconsellava l'abandó total de la prosa per falta de realitat i la dedicació editorial a la poesia —o sia al nyigo-nyigo ancestral, universal i habitual. Aquestes persones creien que s'havia d'acabar d'una vegada, per excés de vaguetat, amb la literatura d'aquest país i limitar les coses a l'activitat del poeta català, com a personatge existent i real. A mi, personalment, la poesia catalana, a estones m'agrada, però això no vol pas dir que aquestes elucubracions —naturalment polítiques— no em semblessin sempre una impressionant insanitat.¹¹

D'acord amb aquest discutible plantejament, que silencia prudentment l'odi visceral contra la llengua i la cultura catalanes que tenen determinats sectors del règim franquista, Josep Pla basteix la seva original teoria de l'home providencial, dotat de les qualitats necessàries per vèncer la passivitat i el conformisme que han impedit la represa de la nostra activitat editorial recentment autoritzada. No cal dir que aquest home providencial, al qual el nostre gran escriptor atribueix la salvació de les lletres catalanes, bandejades i perseguides en els anys immediatament posteriors a la nostra guerra, és, segons ell, el gran editor barceloní Josep Maria Cruzet, el qual, al meu entendre, hauria assolit resultats molt menys brillants sense la decisiva col·laboració de l'autor de *Coses vistes*:

“Calia —escriu a l'*Homenot* abans citat— per començar a ésser alguna cosa, trobar un home d'acció francament convençut de la impossibilitat del miracle dels pessimistes i que alhora fos prou home de negocis per a evitar la caiguda en qualsevol

11. PLA, Josep, *Homenots. Segona sèrie*, OC 16, p. 572-573.

atzagaiada romàntica. Ara bé: aquest home fou trobat. Fou exactament Josep Maria Cruzet. Amb aquest home, fou possible d'entendre-s'hi de seguida i exactament en el terreny més eficaç, vull dir en el terreny de la premsa, de l'acció immediata. A cada moment que passava es feia càrrec dels estralls que produïa la inactivitat literària i editorial, del buit enorme que es produïa a conseqüència de l'acceptació passiva, és a dir, sense intentar el mínim esforç per vincular la posició contrària. Davant del conformisme frenètic però real del petit món dedicat a la xafardia político-literària i caracteritzat per una falta absoluta d'informació autèntica, Cruzet havia reaccionat (naturalment en contra) d'una manera admirable."¹²

Si hem de fer cas de la versió dels fets que Josep Pla ens ha deixat en els seus escrits, és evident que l'episodi decisiu que posa en relació aquests dos personatges i determina la seva profitosa col·laboració es produeix a instàncies del fundador de l'Editorial Selecta. Desitjós de treure tot el profit possible de l'èxit de vendes que han obtingut durant els primers anys de la postguerra els llibres en castellà del gran escriptor empordanès, Cruzet, davant les encoratjadores perspectives que ofereix el nou criteri de tolerància adoptat per la censura del règim, li ofereix fer-se càrrec de l'edició de tots els seus llibres en català. La història d'aquest episodi crucial de la literatura catalana del segle XX, en la qual Josep Pla, sense renunciar a la seva col·laboració periodística en castellà a les pàgines del setmanari *Destino*, opta decididament per escriure tota la seva obra de creació en llengua catalana, es troba en el deliciós capítol del volum *Articles amb cua* titulat *Notícies d'aquella època: els llibres catalans*. Encara que el relat fou escrit el 1956, l'entrevista a què fa referència es pot datar, probablement, no gaire abans del 1949:

Un dia vaig rebre una notícia de J. Ma Cruzet en la qual em deia que el passés a veure a la Casa del Llibre, Ronda de Sant Pere. Hi vaig anar. Em digué d'entrada que volia editar llibres en català. Jo coneixia poc Cruzet. Qui coneixia era al seu soci, emigrat a Buenos Aires, senyor López-Llausàs, que fou el meu editor i del qual tinc un record inoblidable.

—Som a les catacumbes! —em digué Cruzet després d'haver-me assegut davant d'ell a la seva taula.

—A les catacumbes? Quines catacumbes?

—Tots els escriptors catalans que viuen a l'estranger, començant pel senyor Carles Riba, diuen que ens trobem a les catacumbes. Que no hi ha res a fer. Que tot s'ha acabat. Que potser d'ací a vint-i-cinc o trenta anys en tornarem a parlar.

Vaig quedar parat. Els castellanistes deien: 'S'ha acabat el bròquil.' Els catalanistes dèiem el mateix. Em vaig revoltar.

—Senyor Cruzet —li vaig dir—, si som a les catacumbes, hem de sortir-ne com més aviat millor. Dir que som a les catacumbes, a les catacumbes que ells mateixos han creat, és una

12. *Ibidem*, p. 573-574.

simple manera de parlar, purament literària. El que hem de fer, com li deia, és sortir de les catacumbes a l'acte.

—Però com ho vol fer? Jo tinc la pretensió de crear una editorial de llibres catalans. Albert Puig Palau se m'ha interposat.

—Deixi estar. Albert Puig Palau, que és un gran xicot, és un bohemí sensacional. Ara és ric. La bohèmia se li ha accentuat.

El seu agent literari més important és un altre bohemí considerable. Vostè té una cosa superior sobre aquests amics. Vostè contesta les cartes. Vostè fa marxar un comerç.

—Sí senyor. Jo sóc un tenidor de llibres, un senyor Esteve total.

—Sí és com vostè diu, no hi haurà cap dificultat. Quines dificultats vol que hi hagi? Les normals. Hi ha una censura a Madrid de senyoretetes i capellans. Ho resolguí. Hi ha les mateixes dificultats que tenen els altres.

—I per quin autor començaria?

—Per Mossèn Verdaguer. ¿Quines dificultats vol que posi l'Estat en l'edició dels llibres de Mossèn Verdaguer? En aquest punt, no crec que hi hagi cap problema.¹³

Després de remarcar que, en el curs d'aquesta conversa, Cruzet el mira sempre “amb un aire entusiasta però lleugerament desenganyat”, Pla evoca les circumstàncies i el moment en què el gran editor, que ja ha posat en marxa el projecte editorial en català més vast i ambiciós que ha existit entre nosaltres, li demana la seva col·laboració. I acull, amb incredulitat i astorament, la inesperada resposta del futur autor d'*El quadern gris*, quan li assegura, sense vanitat de cap mena, simplement convençut de la seva puixança creadora, que li donarà tants llibres com vulgui:

Un dia, quan Cruzet veié que la Biblioteca corrent tenia un camí explícit, em preguntà:

—I vostè, ¿no vol col·laborar en aquesta biblioteca?

—És clar. Li donaré tants llibres com vulgui, això a mi m'és igual.

—El que diu és absurd.

—S'equivoca. Li donaré els llibres que vulgui. No em ve de vint ni de quaranta.

El que no té cap dubte és que els hi vaig donar i que gairebé tots tingueren un èxit considerable.

I aquesta és la història del que succeí després de la guerra civil, amb l'edició de llibres catalans.¹⁴

Després d'assumir un repte d'aquesta envergadura, i atès l'interès obsessiu amb què Josep Pla s'ha preocupat sempre de la bona acollida i de l'èxit comercial de tots els seus llibres, no és estrany que, en iniciar aquesta nova etapa de publicació de la seva obra catalana a l'Editorial Selecta, s'esforci a procurar el màxim ressò a tota la col·lecció i als nous títols que apareixen. Sens dubte, aquest és el motiu de la primera carta que em va adreçar el gran escriptor a les darreries

13. PLA, Josep, *Articles amb cua*, OC 31, p. 366-367.

14. *Ibidem*, p. 368.

del 1950, en què em demanava un article sobre la seva producció en llengua catalana. Carta que Pla pretén escriure per encàrrec del seu editor, Josep M. Cruzet, però que més aviat respon al seu propi desig de promocionar a les pàgines del setmanari *Destino* la nova edició de les seves obres catalanes, que Editorial Selecta ha iniciat justament el 1949 amb una reedició del seu primer llibre, *Coses vistes*. Transcriu a continuació el text autògraf de la carta, fins ara inèdita:

Palafrugell, 11/11/50
 Mas Pla
 Sr. D. Antoni Vilanova
 Barcelona

Estimat amic: Com que no conec el seu domicili particular, em permeto escriure-li aquestes quatre ratlles a la Universitat. Espero que li arribaran.

Fa pocs dies he publicat un llibre titulat "Bodegó amb peixos". Haver d'escriure llibres, es trist; però encara ho es més haver d'ocupar-se, per encàrrec de l'editor, de la crítica. Sembla, però, que es una feina indispensable.

Li escric, doncs, per demanar-li, si li ve de gust es clar, i en el moment que més li convinguí, un article sobre la meva producció catalana. El "Bodegó amb peixos" en podria ésser el pretext. Però potser els moviments de vostè serien més folgats si el tema fos eixamplat a l'establiment de la posició de la -diem-ne- obra meva dins la narrativa catalana.

No sé pas si té els meus llibres catalans recents: "Cartes de lluny" i "Cadaqués" de l'Editorial Joventut; "Coses vistes" i "Bodegó amb peixos" de la Selecta, "Viatge a Catalunya" de Destino. Jo els hi podria perfectament fer enviar.

Una de les coses que poden justificar aquesta carta es la suposició de que vostè pot escriure aquest paper amb una absoluta llibertat -o deixar-lo d'escriure, es clar.

Perdoni, doncs, amic Vilanova i consideri'm amic i servidor q. l. e. l. ma.

JOSEP PLA

Per correspondre adequadament a una petició que m'honorava i m'enorgullia profundament, perquè venia de qui era mestre indiscutible de tots nosaltres, vaig escriure, anguniós i estamordit, un article, "El arte de José Pla", publicat a la meva secció habitual del setmanari Destino, el 16 de desembre de 1950, que, segons es desprèn clarament de la carta adjunta, va merèixer la seva total aprovació. Deixant de banda els seus insòlits elogis, tan generosos com immerescuts, aquesta carta tan cordial i humana, tan desitjosa de companyia i de diàleg i amb una necessitat d'afecte tan clara, no sols em va descobrir una faceta insospitada del solitari de Llofríu, sinó que fou l'origen d'una estreta amistat, que es perllonga al llarg dels anys fins al dia de la seva mort:

Josep Pla

21/12/50 Mas Pla – LLOFRIU- P. de Girona

Sr. D. Antoni Vilanova
Barcelona

Amic Vilanova: He llegit el vostre article i no sé pas com donar-vos les gràcies. N'heu fet massa—heu estat injust per excés. Les intencions que m'adjudiqueu son exactes, matemàtiques. Ara, una cosa són les intencions i l'altre són les realitats. La vostra amabilitat us ha portat a confondre una cosa amb l'altre. Espero que algun dia —potser aviat— podré parlar amb vos llargament i podrem aclarir aquesta confusió a que us ha portat la cordialitat.

El curiós és això: el que dieu en l'article es pot més aplicar a la meua obra inèdita, que al que he pogut publicar fins ara. Heu donat un cop de sonda tan segur que fa l'efecte que més que la meua obra publicada, coneixeu l'altre. El vostre article és molt bo, serà una referència constant, serà copiosament saquejat. Gran cosa és que la font sigui bona, en tot cas.

Hauriem de dinar o sopar un dia, vos i Luján. Us donaré algunes notícies referents al meu propòsit de deixar 10.000 planes escrites en català. Visc en un estat d'isolament físic tan absolut, que sento la necessitat de saber, de la gent de la nova generació, si vaig o no errat. Si tinguéis ocasió de venir un dia a Barcelona per aquestes festes, em permetria dir-vos alguna cosa a través de Luján.

M'agradaria molt de conèixer la biblioteca familiar dels Vilanova, que crec que es considerable.

No us parlo de venir a l'Empordà petit, perquè fa molta fred i la vida hi es, ara, molt crepuscular.

Desseguida que tingui un exemplar del Mallorca, us el faré arribar.

Passeu unes bones festes i rebeu el meu agraïment.

Amb tot l'efecte

JOSEP PLA

